

NASIL BİR SEÇİM SİSTEMİ?

Doç. Dr. Hikmet Sami TÜRK*

1 — Giriş

5 Haziran 1977 günü yapılan milletvekili genel seçiminin en belirgin özelliği, toplam geçerli oyların % 78.25'inin iktidar adayı iki büyük partide toplanmasına karşılık, geri kalan % 21.75'inin seçime katılan diğer altı parti ile bağımsızlar arasında dağılmasıdır. 1973 milletvekili genel seçiminde toplam geçerli oyların sadece % 63.12'sinin iki büyük partiye verildiği, geri kalan % 36.88'inin seçime katılan diğer altı parti ile bağımsızlar arasında paylaşıldığı hatırlanırsa; bu, son derece anlamlı bir gelişmedir. Geçen yasama döneminin hükümet formüllerine bir tepki olarak, seçmenlerin çok geniş bir çoğunlukla oylarını tek parti iktidarı oluşturma yönünde kullandıkları açıktır.

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi

(Not: Bu araştırmada geliştirilen düşünce ve öneriler, ilk kez Siyasi İlimler Türk Derneği'nin 9 - 11 Nisan 1976 tarihleri arasında Ankara'da düzenlediği Kanun-i Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu'na bir bildiri olarak sunulmuştu. «Seçim Sisteminde Değişiklik Yapılmasına İlişkin Bazı Öneriler» başlığını taşıyan bu bildiri, 1973 milletvekili genel ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri üçte bir yenileme seçimleri verilerine göre düzenlenmiş tablolar ve üzerindeki tartışmalarla birlikte şu kitapta yayımlanmış bulunmaktadır: Türk Parlamentoculuğunun İlk Yüzyılı 1876-1976, Ankara [1978], s. 365-403.

Daha sonra aynı düşünce ve öneriler, 1977 milletvekili genel ve Cumhuriyet Senatosu üçte bir yenileme seçimleri verilerine göre yeniden işlenmiş ve bu verilere dayalı yeni tablolar eklenmiş bir yazı dizisi olarak «Nasıl Bir Seçim Sistemi?» başlığı altında 26 Temmuz - 1 Ağustos 1977 tarihleri arasında Cumhuriyet Gazetesinde yayımlanmıştır.

Seçim sistemi konusu yine gündemde olduğu için, sözü geçen yazı dizisi gözden geçirilmek ve bu arada içindeki makaleleri birbirine bağlayan bölümler çıkarılmak suretiyle bu araştırma yeniden yayıma hazırlanmıştır.

1977 milletvekili genel ve Cumhuriyet Senatosu üyeleri üçte bir yenileme seçimleri verileri itibariyle çeşitli olasılıklara göre sandalye dağılımına ilişkin hesaplarda bana yardımcı olan değerli arkadaşım Doç. Dr. Nurkut İnan'a burada teşekkür etmeyi borç bilirim. — H.S.T.)

Ancak bu, yürürlükteki seçim sistemi içinde iktidar aday partilerden hiçbirinin Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunu kazanmasına yetmemiş ve Millet Meclisi'nin 450 sandalyesi, partiler ve bağımsızlar arasında şöyle dağılmıştır: AP 189, CHP 213, CGP 3, DP 1, MHP 16, MSP 24, Bağımsızlar 4. Böylece ülkemizde nispi temsil sistemlerinin uygulanmağa başladığı 1961'den bu yana yapılan beş genel seçimde üçüncü kez hiçbir partinin tek başına hükümet kurmasına olanak vermeyen bir parlamento aritmetiğinin ortaya çıkması, yürürlükteki seçim sisteminin Türkiye koşulları açısından yeniden değerlendirilmesi zamanının geldiğini göstermektedir.

— Seçim Sistemlerinin Temel İlkeleri

Bilindiği gibi parlamenter rejimlerin seçim sistemleri, bir ülkedeki siyasal partilerden hangisinin hükümet kurmaya yeterli bir parlamento çoğunluğu kazanacağını belirlenmesi ile bu partilerin parlamentoda tam olarak temsilini sağlama amaçlarının sentezine dayanır. Seçim sistemlerinin yarar ve adalet ilkeleri¹ olarak adlandırılan, fakat aslında ters yönlere işleyen bu iki amaç, her ülkenin toplumsal yapısına ve siyasal özelliklerine uygun ölçüler içinde dengelenmek istenmiştir. Çoğunluk sistemlerinde daha çok yarar ilkesi, nispi temsil sistemlerinde adalet ilkesi ön plandadır.

— Seçim Sistemlerinin, Özellikle Nispi Temsil Sistemlerinin Etkileri

Öte yandan bir ülkede uygulanan seçim sisteminin o ülkedeki siyasal örgütlenmeyi etkilediği, genellikle tek turlu çoğunluk sistemlerinin iki partili, nispi temsil sistemlerinin çok partili parlamenter düzene yol açtığı, en azından mevcut partilerin bölünmesini kolaylaştırdığı siyasal bilim yazarlarınca belirtilmiştir². Parti sayısının çoğalması ise, seçimlerde oyların dağılması nedeniyle parlamento çoğunluğunun bir partide toplanmasını güçleştirmekte ve koalisyon veya azınlık hükümetlerini zorunlu kılmaktadır. Fakat bu hükümet türleri, şimdiye değin ancak İskandinav ülkeleri gibi sağlam demokratik geleneklere, oldukça dengeli ekonomik ve toplumsal yapıya sahip ülkelerde başarıyla yürütülebilmiştir. Buna karşılık Weimar Almanya'sında, IV. Cumhuriyet Fransa'sında veya İtalya'da nispi temsil sistemleri içinde her zaman hükümet istikrarı sağlana-

¹ Bu ilkeler hakkında bk. Fahir H. Armaoğlu, «Seçim Sistemleri ve Türkiye'de Seçim Sistemi Konusu», Hürriyet Seçim Semineri 1972, [İstanbul 1972], s. 10 vd.

² Özellikle bk. Maurice Duverger, *L'influence des systèmes électoraux sur la vie politique*, Paris 1950, s. 13-21; Maurice Duverger (Çev. Ergun Özbudun), *Siyasal Partiler*, Ankara 1970, s. 221, 232-244, 260-271.

mamıştır. Zaten koalisyon veya azınlık hükümetleri, yapılarında belirli bir iktidar zayıflığı taşıyan formüllerdir. Onların da işlememesi, ülkeyi uzun süreli hükümet bunalımlarının ortasında bırakmaktadır. Bu yüzden nispi seçim sistemlerini —iki dünya savaşı arası dönemde İtalya ve Almanya'da görüldüğü gibi— anarşinin ve giderek faşizmin veya nasyonal sosyalizmin dolaylı nedeni sayan düşünörlere bile rastlanır³.

İlkin 19. yüzyılın ikinci yarısında farklı etnik grupların yaşadığı Avrupa ölkelerinde bir ulusal bütünleşme politikasının aracı olarak uygulanmağa başlayan nispi seçim sistemleri, daha sonra işçi sınıfı partilerinin güçlenmesi karşısında burjuva partilerinin —bazen seçim veya hükümet koalisyonları yoluyla— etkinliklerini sürdürerek köklü düzen değışikliklerini önlemelerine yardımcı olmuştur. Bu anlamda nispi seçim sistemlerinin «azınlıkları koruma» aşamasından «antisosyalist» aşamaya geçtiği söylenir⁴.

Ama nispi seçim sistemlerinin en çok eleştirilen yanı, —yukarda değindiğimiz gibi— küçük partileri suni olarak çoğaltıcı ve son çözümlemede hükümet bunalımlarını körükleyici etkisidir⁵. Benzer bir gelişme, 1961'den bu yana zaman zaman ağırlaşan sonuçlarıyla Türkiye'de de görölmektedir. Gerçekten ölkemizde nispi temsil sistemlerinin uygulanmağa başladığı 1961'den bu yana yeni partilerin kurulması veya mevcut partilerin bölünmesi yoluyla parti sayısı artmış; küçük partilerin çoğalması ise, büyük partilerin güçlerini azaltmıştır. Yine 1961'den bu yana yapılan beş genel seçimden üçünde hiçbir parti tek başına hükümet kurmaya yeterli bir parlamento çoğunluğu kazanamamıştır. O yüzden 1961-65 ve 1973-77 dönemleri, meclislerin, hatta komisyonların aylarca başkanlarını seçip çalışmaya başlayamadığı; uzun süreli hükümet bunalımlarına koalisyon veya azınlık hükümeti, hatta partiler üstü veya partiler dışı hükümet formülleriyle çözüm arandığı devreler olmuştur. Bu devrelerde en çok kurulan koalisyon hükümetlerinde de partiler arasındaki görüş ve anlayış farkları, her zaman uyumlu bir çalışmaya olanak vermemiştir. Ayrı partilerce yürütölen bakanlıklar arasında bazen neredeyse federatif bir devlet yönetimi izle-

³ Bu konuda en ileri giden, Prof. *Hermens*'tir. Görüşleri hakkında toplu bilgi için bk. *Duverger*, age, s. 85, 92 vdd (*Auguste Soulier*, «Le mode de scrutin sous la République de Weimar»); *Duverger* (Çev. Özbudun), age, s. 270; Fahir H. *Armaoğlu*, *Seçim Sistemleri*, Ankara 1953, s. 172 vd.

⁴ Bk. *Stein Rokkan*, «Electoral Systems», *International Encyclopedia of the Social Sciences*, Vol. 5, s. 12.

⁵ Bk. *Armaoğlu*, age, s. 170; Hüseyin Nail *Kubalı*, *Anayasa Hukuku Dersleri Genel Esaslar ve Siyasî Rejimler*, İstanbul 1971, s. 346; Jean-Marie *Cotteret*/Claude *Emeri* (Çev. Tanju Gökçöl), *Seçim Sistemleri*, İstanbul 1975, s. 78 vd.

nimi bırakacak kadar birbirinden kopuk, dolayısıyla hükümet bütünlüğü ilkesinden uzak uygulamalar görülebilmiştir. Bu ve benzeri nedenlerle bizde koalisyon hükümetleri, şimdiye değin pek uzun ömürlü olamamışlardır. Genellikle bir bunalımın içinden geldikleri gibi, arkalarında başka bir bunalımı bırakarak gitmişlerdir.

Bunalımlardan erken seçimle çıkma olanakları ise, nispi temsil sistemlerinde oldukça sınırlıdır. Çünkü nispi temsil sistemleri, —bir ülkedeki siyasal, ekonomik ve toplumsal koşullarda çok önemli değişiklikler olmadıkça— kısa dönemlerde partiler arasındaki parlamenter güç dengesinin fazla değişmesine elverişli değildir⁶.

— Liste Usulü ve Tek Adlı Çoğunluk (Dar Bölge) Sistemleri

Fakat bütün bunlara karşın Türkiye’de 1950-60 devresinin acı deneyleri, yeniden o yılların adaletsiz ve siyasal bakımdan sakıncalı çoğunluk sistemine dönülmesini düşündürmeyecek ağırlıktadır. O yılların iller itibariyle liste usulü çoğunluk sistemi, örneğin demokrasi tarihimizde bir dönüm noktası olan 1950 genel seçiminde toplam geçerli oyların % 53.35’ini alan DP’ye 408 milletvekili, yani o dönem 487 olan toplam milletvekili sayısının % 83.57’si oranında bir parlamento çoğunluğu ile iktidar yolunu açarken; oyların % 39.78’ini alan CHP’ne sadece 69 milletvekili, yani toplam milletvekili sayısının % 14.40’ı ile muhalefet görevi veriyordu⁷. 1954 genel seçimi, muhalefetin parlamento gücünü daha da azaltmıştı. İşte liste usulü çoğunluk sistemi, iktidar üzerinde etkili bir denetim mekanizmasının işlemesine elverişli bir parlamento aritmetiği sağlayamadığı içindir ki; DP’nin antidemokratik gidişini frenlemek olanağı bulunamamış ve böylece 27 Mayıs 1960 ortamına gelinmiştir.

Eğer aynı çoğunluk sistemi 5 Haziran 1977 günü yapılan milletvekili genel seçiminde uygulansaydı, Millet Meclisi’nde partilere ve bağımsızlara düşecek sandalye sayıları şöyle sıralanırdı⁸: AP 167, CHP 269, MSP 12,

⁶ Bk. Enid Lakeman, *How Democracies Vote*, 3rd Ed., London 1970, s. 166.

⁷ 1950 genel seçimi ile ilgili sayı ve oranlar için kaynak: Cemal Aygen, «Memleketimizdeki Seçimler ve Neticeleri», A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi 1962, C. XVII, No. 1, s. 205.

⁸ Bu incelemede 1977 milletvekili genel seçimi ile ilgili olarak çeşitli olasılıklara göre verilen sandalye sayıları, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı’nın 19.6.1977 tarih ve 15971 sayılı T.C. Resmî Gazete’de iller itibariyle seçim sonuçlarını açıklayan bildirisindeki oy sayıları üzerinden hesaplanmıştır. Ancak Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı’nın bildirisinde seçime katılan bağımsız adayların geçerli oy sayıları topluca yazıldığı, aralarından milletvekili seçilenlerin oy sayıları ayrıca gösterilmediği için; burada liste usulü çoğunluk sistemine ve illerde değinilecek başka

Bağımsızlar 2. Belki bu sonuç, biraz önce değindiğimiz 1950 genel seçimi örneği kadar adaletsiz gözükmeyebilir. Ama liste usulü çoğunluk sisteminde öyle bir durumla karşılaşmak olasılığı her zaman vardır.

Son zamanlarda özellikle AP çevrelerince önerilen tek adlı çoğunluk veya —yaygın terimle— dar bölge sistemi⁹, liste usulü çoğunluk sisteminin adaletsiz sonuçlarını hafifletebilir; ama o da başka yönlerden sakıncalıdır: Dar bölge sisteminin daha çok yöresel nüfuz sahibi adayların seçilmesine elverişli olduğu, özellikle mezhep veya etnik grup ayrılıklarında destek bulan kimseler veya aileler için seçim kaleleri yarattığı, seçim kampanyalarını ülke yönetimine ilişkin belirli görüş ve programların yarışması yerine kişilik yıpratma mücadelelerine dönüştürdüğü, parlamenterler üzerindeki yöresel baskı ve etkileri artırdığı, böylece parlamentoda yöresel çıkarları ülke sorunlarının önüne geçirdiği, bölgeci eğilimler doğurduğu, parti disiplinini ve giderek parti yapısını zayıflattığı, dolayısıyla hükümetleri kaypak çoğunluklara dayanmak zorunda bıraktığı vb, çeşitli ülkelerde görülen örnekleriyle belirtilmiştir¹⁰. Sistemin ancak İngiltere gibi uzun demokratik geleneklere sahip bir ülkede başarıyla yürüdüğü anlaşılmaktadır.

Kaldı ki tek adlı çoğunluk sistemi, Türkiye'de çeşitli idarî güçlüklerle, hatta karışıklıklara yol açabilecek niteliktedir. Her şeyden önce bu sistemin kabulü, ülkenin —alışılmış mülki sınırlardan ayrı olarak— Millet Meclisi için 450 ve Cumhuriyet Senatosu için 150 seçim çevresine ayrılmasını gerektirecektir. Buysa, Türkiye gibi hızlı bir nüfus artışına, hızlı —ve sağlıklı— bir kentleşmeye sahne olan, dolayısıyla henüz oturmuş bir yerleşim coğrafyasına kavuşmamış bulunan bir ülkede seçim çevrelerinin hemen her seçimde yeniden saptanması demektir. Seçim çevreleri sınırlarının yeniden çizilmesi ise, —geçmişte bizde ve başka ülkelerde gö-

sistemlere ve sunulacak yeni önerilere göre yapılan hesaplarda da bağımsız milletvekillikleri ile ilgili olarak o toplu oy sayıları göz önünde bulundurulmuştur. Dolayısıyla bu hesaplar milletvekili seçilen bağımsız adayların gerçek oy sayıları üzerinden yapılabilmeye olsaydı, söz konusu sistemlere ve yeni önerilere göre partilerin elde edecekleri sandalye sayıları daha da artabilirdi.

⁹ Örneğin bk. Mustafa *Parlar*, «Seçim Yasamız ve Seçim Güvencesi», *Son Havadis*, 29.3.1976, s. 2: «... 1973 seçimlerinden sonra, memleketin girdiği siyasî bunalımdan kurtulması için, Sayın AP Lideri Demirel 'Dar bölge sistemine dayalı seçim yasa'sı'nı önermişti. Bu sistemin mutlaka ele alınması ve gelecek seçimlere kadar böyle bir sistemin yasalaşması düşünülmelidir.»

¹⁰ Bk. *Armaoğlu*, *age*, s. 45-53; *Duverger*, *age*, s. 25; *Erdoğan Teziç*, *Seçim Sistemleri*, İstanbul 1967, s. 24; *Cotteret/Emeri* (Çev. Gökçöl), *age*, s. 59.

rüldüğü gibi— belirli bir partiye, hatta belirli bir adaya sunî oy üstünlüğü yaratmak amacıyla «gerrymandering» uygulamalarına açıktır¹¹.

— *Seçim Çevrelerinin Küçültülmesi (Daraltılması)*

Bu nedenlerle sorunun çözümü, daha çok, şimdiki nispi temsil sisteminde yapılabilecek bazı değişikliklerde aranmalıdır. Konuyu böyle ele alınca birçoklarının ilk düşündüğü, büyük seçim çevrelerini küçültmek, başka bir deyişle geniş seçim çevrelerini daraltmaktır¹². Bu, çok sayıda milletvekili çıkaran seçim çevrelerinin az sayıda milletvekili çıkaran birkaç seçim çevresine ayrılması demektir.

Aslında nispi temsil sistemlerinde küçük partiler için elverişli seçim çevreleri geniş olanlardır¹³. En iyisi, —İsrail’de olduğu gibi— bütün ülkeyi tek bir seçim çevresi durumuna getirmektir. Böylece küçük partiler, sınırları dar çizilmiş seçim çevrelerinde değerlendiremeyecekleri bakıye oyları birleştirme olanağını geniş çevrelerde bulurlar.

Geniş seçim çevrelerinin daraltılması ise, büyük partilere yarar. Bu yapılırken Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu seçim çevrelerinin çakışmasını sağlayıcı bir tedbir olarak, ülkenin her biri 3 milletvekili ve 1 senatör çıkaracak 150 seçim çevresine ayrılması düşünülebilir. (Hatta bu, iller itibariyle liste usulü ve tek adlı çoğunluk sistemlerinin bazı sakıncalarını karşılıklı olarak azaltabilecek ortalama bir çoğunluk sistemi için de dikkate alınabilir). Ancak seçim çevrelerinin bu kadar daraltılması, —bugün zaten Cumhuriyet Senatosu seçimlerinin birçok yerde gösterdiği gibi— nispi temsil sisteminin yalnız iki büyük parti yararına işlemesine, hatta çoğunluk sistemine yaklaşmasına yol açacaktır. Ayrıca seçim çevrelerinin hemen her seçimde yeniden saptanmasıyla ilgili idarî güçlükler ve yaygın «gerrymandering» olasılıkları burada da eksik olmayacaktır.

— *Şimdiki Seçim Sisteminde Düzeltme Olanakları*

Bu durumda yapılacak iş, kullanılan oylara göre milletvekilliklerinin partiler arasında paylaşılması bakımından —temel felsefesine dokunmaksızın— şimdiki nispi temsil sisteminde hangi düzeltme olanaklarının bulunduğunu araştırmaktır.

¹¹ Bu konuda bk. W. J. M. Mackenzie, *Free Elections*, London 1958, s. 107-114; *Lakeman*, age, s. 77 vdd; *Armaoğlu*, age, s. 53 + dn. 127. Bir yerli «gerrymandering» örneği olarak 1950’lerdeki Kırşehir olayı hakkında bk. Tunçer *Karamustafaoğlu*, *Seçme Hakkının Demokratik İlkeleri*, Ankara 1970, s. 112-114.

¹² Bu yöndeki bazı öneriler için bk. Şefik *İnan*, «Seçim Kanunu ve Aksaklıkları», *Milliyet*, 13.3.1971, s. 2; *Hürriyet Seçim Semineri 1972*, s. 20, 127 (Cevat *Önder*).

¹³ Bk. *Mackenzie*, age, s. 111.

Yalnız belli sayıdaki parlamento üyeliklerinin çeşitli partiler arasında bölüştürülmesine ilişkin teknik ve matematik nedenler yüzünden nispi temsil sistemlerinde de partilerin aldıkları oylarla kazandıkları sandalyeler arasında her zaman tam bir uyum sağlanamadığını, ancak yaklaşık bir nispliğin söz konusu olduğunu, kabul edilecek sisteme göre sonucun şu veya bu yönde etkilenebileceğini daha başlangıçta söylemeliyiz. Örneğin halen ülkemizde uygulanan *d'Hondt* usulü nispi temsil sistemi, —sınırlı bir ölçüde de olsa— büyük partilerin parlamentoda aşkın temsiline, dolayısıyla küçük partilerin eksik temsiline yol açan; kısacası bir ölçüde büyük partilere prim veren bir sistemdir¹⁴. Partilerin parlamentoda kazandıkları sandalye oranlarıyla seçimde almış oldukları oy oranları arasındaki farkı aşkın veya eksik temsil oranı sayarsak, son milletvekili genel seçimiyle ortaya çıkan durumu şöyle gösterebiliriz:

T A B L O 1
1977 milletvekili seçiminde *d'Hondt* sistemi nedeniyle
aşkın veya eksik temsil oranları¹⁵

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 42.00	47.33	0.66	0.22	3.55	5.33	0.88	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +5.13	+5.95	-1.22	-1.64	-2.87	-3.23	-1.62	

Öyleyse bizdeki nispi temsil sisteminin sakıncalarını kendi içinde düzeltmeye yönelik tedbirler, onu büyük partilere biraz daha prim verir duruma getirmek zorundadır¹⁶. Bu tedbirlerin her seçim çevresindeki en

¹⁴ Bk. *Armaoğlu*, age, s. 123; *Duverger* (Çev. Özbudun), age, s. 268; *Lakeman*, age, s. 95; *Rokkan*, agm, s. 13; *Teziç*, age, s. 42, 67; *Cotteret/Emeri* (Çev. Gökçöl), age, s. 67-96.

¹⁵ Bu ve daha sonraki tablolarda «sandalye oranı», 1977 genel seçiminde partilerin ve bağımsız adayların kazandıkları veya çeşitli olasılıklara göre kazanabilecekleri milletvekilliği sayılarının Millet Meclisi'nin üye tamsayısı olan 450'ye oranını gösterir.

«Oy oranı» ise, 1977 genel seçiminde partilerin ve bağımsız adayların aldıkları geçerli oy sayılarının toplam geçerli oy sayısına oranını gösterir. Kaynak: T.C. Resmî Gazete, 19.6.1977, S. 15971, s. 48 (Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı bildirisini). Fakat oy oranları toplamının % 99.47'de kalmasının nedeni, 1977 genel seçimine katılmakla birlikte milletvekilliği kazanamayan TBP'nin % 0.39 ve TIP'nin % 0.14'lük oy oranlarına bu ve daha sonraki tablolarda yer verilmişisidir.

¹⁶ Bk. *Armaoğlu*, *Hürriyet Seçim Semineri* 1972, s. 14; ayrıca yine *Armaoğlu*, age, s. 180; *Hürriyet Seçim Semineri* 1972, s. 26 (Nizamettin Erkmen); *Oya Araslı*, «Türkiye'de Seçim Sistemlerinin Getirdikleri», Prof. Dr. Bülent N. Esen'e Armağan, Ankara 1977, s. 23, 26.

güçlü partiyi veya partileri yararlandırması kaçınılmazdır. Ancak toplam sonuçlarda ülke çapındaki en güçlü partilerin kazançlı çıkmaları beklenmektedir.

İşte bu çerçevede içinde, küçük partilerin parlamentodaki temsil oranını biraz daha azaltacak, büyük partilere biraz daha prim verecek bir seçim sistemi arandığı varsayımından hareket ederek şu çözümler öne sürülebilir :

2 — Barajlı D'Hondt Sistemleri

Küçük partilerin parlamento gücünü azaltmaya yönelik klasik tedbir, baraj koymaktır. Baraj, bir partinin bir seçim çevresinden milletvekili çıkarabilmesi için —*d'Hondt* sisteminin kendi yapısındaki seçim eşliğinden, yani o çevrede ilk sandalyeyi kazanabilmesi için zaten ulaşması gereken en aşağı oy düzeyi ya da en az oy sayısından ayrı olarak— yasa ile öngörülmuş en az oy miktarı veya oy oranıdır. Tanımdan da anlaşılacağı gibi, iki çeşit baraj söz konusudur. Bunlardan biri basit seçim sayılı, öbürü yüzde oranlı barajdır. Sırayla görelim:

a) Basit Seçim Sayılı Baraj

Bu yöntemde göre bir parti, bir seçim çevresinde —ortak bölen veya dağıtıcı sayıyı, yani *d'Hondt* sistemi uyarınca yapılan bölme işlemleri sonucunda sandalye tahsis edilen en küçük payı ya da sonuncu sandalyenin tahsis edildiği payı geçmiş olsa bile— o çevrenin basit seçim sayısı, yani bir seçim çevresinde kullanılan toplam geçerli oyların o seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayı kadar oy almadıkça oradan milletvekili çıkaramaz. Demek ki bir seçim çevresindeki baraj sayısı, o çevrenin basit seçim sayısına eşittir.

Türkiye'de 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu, 1961'de ilkin Kurucu Meclis'ce kabul edilen, sonra 1968'de 1036 sayılı Kanun'la yeniden yürürlüğe konulan 32. maddesiyle böyle bir baraj yöntemi öngörmüştü: Bir seçim çevresinde kullanılan geçerli oy toplamının «o çevreden çıkacak milletvekili sayısına bölünmesiyle elde edilecek sayıdan az oy olan partilere ve bağımsız adaylara milletvekilliği tahsis» edilmiyor; hiçbir parti ve bağımsız adayın bu sayı kadar oy alamaması durumunda milletvekillikleri klasik *d'Hondt* sistemine göre paylaştırılıyordu (f. IV-V). 1961 milletvekili genel seçimi böyle yapılmıştı.

Fakat Anayasa Mahkemesi, 1968'de verdiği bir kararla «engelli seçim düzeninin» demokratik hukuk devleti, seçimlerin serbestliği ve çok partili

siyasal düzen ilkelerine aykırı, ayrıca seçme ve seçilme hakkını zedeleyici olduğu gerekçesiyle 32. maddenin konuya ilişkin fıkralarını iptal etmiştir¹⁷. O zamandan beri bu karar, haklı eleştirilere uğramıştır¹⁸. Belçika Anayasası (m. 48), İsviçre Anayasası (m. 73), Weimar Anayasası (m. 22), Norveç Anayasası (§ 59), Danimarka Anayasası (§ 31/2), İsveç Anayasası (Regeringsformen, 3 kap. 8 §), Avusturya Anayasası (m. 26) gibi parlamento seçimleri için açıkça nispi temsil ilkesini kabul eden bazı yabancı anayasalardan farklı olarak; Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın herhangi bir seçim sistemi öngörmediği ortadadır¹⁹.

Eğer 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'na 1036 sayılı Kanun'la yeniden eklenen 32. maddenin basit seçim sayılı baraj hükümleri yürürlükte kalsaydı, 5 Haziran 1977 günü yapılan milletvekili genel seçiminde partilerin ve bağımsız adayların Millet Meclisi'nde elde edecekleri sandalye sayıları —resmî sonuçlarla karşılaştırmalı olarak— şöyle sıralanırdı (İller için bk. Genel Tablo 1, 2a sütunları):

T A B L O 2.1
1977 milletvekili seçiminde basit seçim sayılı baraj hükümlerine göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Barajlı sonuçlar	-194	218	3	—	12	20	3	450
Barajsız sonuçlar	-189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+5	+5	—	-1	-4	-4	-1	

Ancak partilerin yöresel güçleri her yerde aynı olmadığı için, baraj hükümlerinin her seçim çevresinde hep aynı partilerin yararına veya hep aynı partilerin zararına işlemesi beklenemez. Bununla birlikte ülke düzeyinde en güçlü partilerin toplam sonuçlarda en kazançlı partiler olacağı açıktır. İşte 1977 milletvekili seçiminde baraj hükümleri nedeniyle sonuçları değişecek 17 ilde partilerin fazladan kazanacakları ve/veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle görünürdü :

¹⁷ *Anayasa Mahkemesi*, 3, 4 ve 6.5.1968, E. 1968/15, K. 1968/13 (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 6, s. 169-175, 177).

¹⁸ Eleştirilerden bazıları için bk. İlhan Arsel, *Anayasa Mahkemesinin Bazı Eğilimleri Üzerine Görüşler ve Anayasa Mahkemesi Kararlarından Özetler*, Ankara 1970, s. 24-35; *Hürriyet Seçim Semineri 1972*, s. 152 (Servet Armağan), 159 vd (Turhan Feyzioğlu), 163 vd (Hasan Dinçer), 165 (Cevat Önder); *Araslı*, agm, s. 23 vd; ayrıca Mümtaz Soysal, *Dinamik Anayasa Anlayışı*, Ankara 1969, s. 93 vd; Mümtaz Soysal, *Anayasaya Giriş*, 2. bası, Ankara 1969, s. 260.

¹⁹ Bk. *Soysal*, *Anayasaya Giriş*, s. 256; *Arsel*, *age*, s. 34; *Armaoğlu*, *Hürriyet Seçim Semineri 1972*, s. 14; yine *Hürriyet Seçim Semineri 1972*, s. 25 (Nizamettin Erkmen), 159 (Turhan Feyzioğlu), karşı. 141 (Bülent Nuri Esen).

GENEL TABLO 1

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
BASİT SEÇİM SAYILI BARAJLI D'HONDT SİSTEMİNE GÖRE SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,2a
	1	2a	1	2a	1	2a	1	2a	1	2a	1	2a	1	2a	
ADANA	5	5	7	8					1	1	1	—			14
ADİYAMAN	1	2	2	2							1	—			4
ÇANKIRI	2	3	1	—											3
ÇORUM	3	3	2	3					1	—					6
ELAZIĞ	1	2	2	3					1	—			1	—	5
ERZİNCAN	1	—	2	3											3
GAZİANTEP	3	3	4	5					1	—					8
GÜMÜŞHANE	2	3	1	—											3
ISPARTA	3	4	1	—											4
KARS	2	2	5	6							1	—			8
KIRŞEHİR	1	—	2	3											3
KONYA	5	5	5	6			1	—	2	2	3	3			16
MARDİN	1	—	2	2							2	3	1	1	6
NİĞDE	2	3	2	2					1	—					5
TOKAT	2	3	4	4					1	—					7
TRABZON	3	4	4	4							1	—			8
YOZGAT	2	2	2	2					1	2	1	—			6
DİĞER İLLER	150	150	165	165	3	3			7	7	14	14	2	2	341
TOPLAM	189	194	213	218	3	3	1	—	16	12	24	20	4	3	450

Açıklamalar:

1. sütunlar: Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),
2a sütunları: Basit seçim sayılı barajlı d'Hondt sistemi.

Not:

Bu ve daha sonraki genel tablolarda italik rakamlar, resmî sonuçlardan farklı sandalye sayılarını gösterir.

T A B L O 2.2

Baraj hükümleri nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	8	8	—	—	1	1	—	18
Kaybedilen	3	3	—	1	5	5	1	18
Fark	+5	+5	—	-1	-4	-4	-1	

Demek ki baraj hükümleri, partiler ve bağımsızlar arasında toplam 18 sandalyenin yer değiştirmesine yol açacaktı. Bu hükümler çerçevesinde partilerin kazanacakları sandalye oranlarıyla seçimde aldıkları oy oranlarının karşılaştırılması ise, şu aşkın ve eksik temsil oranlarını verecekti:

T A B L O 2.3

Baraj hükümleri nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 43.11	48.44	0.66	—	2.66	4.44	0.66	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +6.24	+7.06	-1.22	-1.86	-3.76	-4.12	-1.84	

Görüldüğü gibi baraj hükümleri, 1977 milletvekili genel seçimindeki oy dağılımına göre büyük partilerin parlamento gücünü biraz daha artırmakla birlikte, bunlardan birinin Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunu kazanmasını sağlayamamaktadır. Bir karşılaştırma yapmak üzere ekleyelim ki, aynı baraj hükümleri 1973 milletvekili genel seçiminde uygulanmış bulunsaydı, partilerin ve bağımsız adayların Millet Meclisi'nde kazanacakları sandalye sayıları —sandalye oranlarıyla birlikte— şöyle olacaktı: AP 166 (% 36.88), CHP 191 (% 42.44), CGP 10 (% 2.22), DP 36 (% 8), MHP 2 (% 0.44), MSP 40 (% 8.88), Bağımsızlar 5 (% 1.11). Oysa —hatırlanacağı üzere— 1973 seçimi sonuçlarına göre Millet Meclisi'ndeki gerçek sandalye dağılımı —sandalye oranlarıyla birlikte— şöyleydi: AP 149 (% 33.11), CHP 185 (% 41.11), CGP 13 (% 2.88), DP 45 (% 10), MHP 3 (% 0.66), MSP 48 (% 10.66), TBP 1 (% 0.22), Bağımsızlar 6 (% 1.33)²⁰.

b) Yüzde Oranlı Baraj

Bu yönteme göre bir partinin bir seçim çevresinden milletvekili çıkarabilmesi için, o çevrede kullanılan toplam geçerli oyların en az % 5-10 gibi belli bir oranını alması zorunludur.

²⁰ Bu incelemede 1973 milletvekili genel seçimi ile ilgili olarak çeşitli olasılıklara göre verilen sandalye sayıları, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı'nın 31.10.1973 tarih ve 14698 sayılı T.C. Resmî Gazete'de iller itibarıyla seçim sonuçlarını açıklayan bildirisindeki oy sayıları üzerinden hesaplanmıştır. Bağımsız milletvekilliklerinin durumu ile ilgili olarak daha önce 1977 seçimi açısından söylediklerimiz, 1973 seçimi için de geçerlidir; bk. yuk. dn. 8.

Federal Almanya'da *Bundestag* üyelerinin yarısının tek milletvekili dar bölge çoğunluk sistemine, yarısının federe devletler düzeyinde *d'Hondt* usulü nispi temsil sistemine göre seçilmesini öngören Federal Seçim Kanunu, partilerin bu ikinci yarıdan sandalye kazanabilmelerini ilgili federe devletteki geçerli oy toplamının en az % 5'ini almış olmaları koşuluna bağlamıştır (Bundeswahlgesetz § 6/IV). — İsveç'te bir partinin *Riksdag* seçimlerinde sandalye dağıtımına katılabilmesi için bütün ülkede kullanılan oyların en az % 4'ünü almış bulunması gerekir. Fakat ülke çapında daha az oy almış bir parti de, en az % 12 oy topladığı herhangi bir seçim çevresinde daimi seçim çevresi sandalyelerinin dağıtımına katılır (Regeringsformen, 3 kap. 7 §).

Yüzde oranlı baraj yönteminin Türkiye'de ülke çapında veya seçim çevreleri itibariyle uygulanması düşünülebilir:

Eğer 1977 milletvekili genel seçiminde ülke çapında % 5 baraj²¹ uygulansaydı, CGP (% 1.88, 3 milletvekili) ile DP (% 1.86, 1 milletvekili) parlamento dışı kalırdı. Baraj % 10 olsaydı, MHP (% 6.42, 16 milletvekili) ile MSP (% 8.56, 24 milletvekili) de aynı kaderi paylaşırdı; Millet Meclisi'nde yalnız AP ve CHP temsil edilirdi. Özellikle yüzde oranı yüksek tutulduğunda ülke çapında baraj, sadece genel planda değil, aynı zamanda seçim çevreleri düzeyinde de haksızlıklara yol açabilecek niteliktedir. Örneğin 1973 milletvekili seçiminde % 10 baraj uygulanmış olsaydı; CGP (% 5.27, 13 milletvekili), oyların % 52.33'ünü, yani salt çoğunluktan fazlasını aldığı Van'dan bile hiçbir milletvekili çıkaramazdı. Amacı aşan böyle adaletsiz sonuçları önlemek için, ülke çapında barajın —İsveç'tekine benzer bir biçimde— seçim çevreleri itibariyle % 10-15 gibi bir alternatif barajla tamamlanması gerekir. Kaldı ki bağımsız adaylar için ancak seçim çevreleri itibariyle baraj söz konusu olacaktır.

Seçim çevrelerine göre hesaplanacak bir barajın ayrıca şu yararları vardır: Seçime katılan partiler, baraj oranının altında oy aldıkları seçim çevrelerinden milletvekili çıkaramamakla birlikte, özellikle güçlü oldukları bölgelerde bu olanağı yine bulurlar. Böylece küçük partiler her yerde tasfiye edilmez. Nispi temsil sistemi de, bir ölçünün üzerinde çeşitli siyasal akımları parlamentoya yansıtma ve ulusal bütünleştirme işlevlerini korumaya devam eder.

Eğer 1977 milletvekili genel seçiminde seçim çevreleri itibariyle % 5 baraj uygulansaydı, bundan sadece İstanbul'da MHP (% 2.69, 1 millet-

²¹ Türkiye'de «milli liste» ile birlikte % 5 baraj önerisi için bk. Hürriyet Seçim Semineri 1972, s. 18, 130, 159, 160 (Turhan Feyzioğlu).

vekili) etkilenirdi. Buna karşılık baraj % 10 olsaydı, Millet Meclisi'nde partilerin ve bağımsız adayların elde edecekleri sandalye sayıları —gerçek sonuçlarla karşılaştırmalı olarak— şöyle gösterilebilirdi (İller için bk. Genel Tablo 2, 2b sütunları):

T A B L O 3.1

1977 milletvekili seçiminde % 10 baraja göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Barajlı sonuçlar	191	221	3	—	13	18	4	450
Barajsız sonuçlar	189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+2	+8	—	-1	-3	-6	—	

Bu durumda % 10 baraj nedeniyle sonuçları değişecek 5 ilde partilerin fazladan kazanacakları veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle olurdu:

T A B L O 3.2

% 10 baraj nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	2	8	—	—	—	—	—	10
Kaybedilen	—	—	—	1	3	6	—	10
Fark	+2	+8	—	-1	-3	-6	—	

Partilerin % 10 barajı aşarak kazanacakları sandalye oranlarıyla seçimde aldıkları oy oranları arasında da şu farklar görülürdü:

T A B L O 3.3

% 10 baraj nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 42.44	49.11	0.66	—	2.88	4.00	0.88	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +5.57	+7.73	-1.22	-1.86	-3.54	-4.56	-1.62	

Eğer 1973 milletvekili genel seçiminde böyle bir % 10 baraj uygulanmış bulunsaydı, partilerin ve bağımsız adayların elde edecekleri sandalye sayıları —sandalye oranlarıyla birlikte— şöyle olurdu: AP 157 (% 34.88), CHP 199 (% 44.22), CGP 12 (% 2.66), DP 39 (% 8.66), MHP 1 (% 0.22), MSP 36 (% 8), TBP 1 (% 0.22), Bağımsızlar 5 (% 1.11).

GENEL TABLO 2

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
% 10 BARAJLI D'HONDT SİSTEMİNE GÖRE SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,2b
	1	2b	1	2b	1	2b	1	2b	1	2b	1	2b	1	2b	
ADANA	5	5	7	8					1	1	1	—			14
ANKARA	10	11	16	18					2	—	1	—			29
İSTANBUL	13	14	27	30					1	—	3	—			44
KARS	2	2	5	6							1	—			8
KONYA	5	5	5	6			1	—	2	2	3	3			16
DİĞER İLLER	154	154	153	153	3	3			10	10	15	15	4	4	339
TOPLAM	189	191	213	221	3	3	1	—	16	13	24	18	4	4	450

Açıklamalar:

1. sütunlar: Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),
2b sütunları: % 10 barajlı d'Hondt sistemi.

— *Baraj Sistemlerinin Karşılaştırılması*

Dikkat edilirse, basit seçim sayılı baraj ile seçim çevreleri itibariyle % 10 baraj, aynı sonuçları vermemektedir (krş. Tablo 2 ve 3). Ayrıca her iki yöntemin partileri etkileme dereceleri değişiktir. Barajdan etkilenen seçim çevreleri de her zaman aynı değildir (krş. Genel Tablo 1 ve 2). Bunun nedeni, her iki baraj türünün farklı ölçülere dayanmasıdır. Basit seçim sayılı baraj, bütün seçim çevrelerinde mutlak rakam olarak ortalama bir sayıya yaklaşmak eğilimi gösterdiği halde; yüzde oranlı baraj, eşitliği oyların belli bir oranında aramaktadır. Örneğin basit seçim sayılı baraj yönteminde baraj sayısı, 2 milletvekili çıkaracak bir seçim çevresinde toplam geçerli oyların $1/2$ 'si, yani % 50'si olduğu halde; 5 milletvekili çıkaracak bir seçim çevresinde $1/5$ 'i, yani % 20'si, 1977 milletvekili seçiminde 29 milletvekili çıkaran Ankara'da $1/29$ 'u veya % 3.44'ü, 44 milletvekili çıkaran İstanbul'da $1/44$ 'ü veya % 2.27'si kadardır. Kısacası, seçim çevresi genişledikçe basit seçim sayılı barajın gerektirdiği oy oranı düşer, daraldıkça yükselir. Buna karşılık yüzde oranlı baraj yönteminde baraj oranı, her seçim çevresinde eşittir. O yüzden aynı seçim çevresi için her iki yöntemle göre hesaplanacak baraj sayıları, çoğu zaman mutlak rakam olarak da birbirine uymaz. Ancak 10 milletvekili çıkaracak bir seçim çevresindedir ki, % 10 baraj, basit seçim sayılı barajla aynı mutlak rakamda birleşir. % 5 barajla basit seçim sayılı barajın aynı mutlak rakamda çakışması ise, 20 milletvekili çıkaracak bir seçim çevresinde gerçekleşir. Kullanılan toplam geçerli oylar her seçim çevresinin büyüklüğüne göre değişeceği için, seçim çevresi genişledikçe yüzde oranlı barajın gerektirdiği en az oy miktarı mutlak rakam olarak artmak, daraldıkça azalmak eğilimi gösterecektir.

Başka türlü söylersek; basit seçim sayılı baraj yönteminde büyük seçim çevreleri, yüzde oranlı baraj yönteminde küçük seçim çevreleri küçük partiler için daha elverişlidir. Oysa basit seçim sayılı baraj yönteminde küçük seçim çevreleri, yüzde oranlı baraj yönteminde büyük seçim çevreleri büyük partilere daha çok avantaj sağlar. Bu nedenledir ki —eğer 1977 milletvekili seçiminde uygulansaydı— basit seçim sayılı baraj, bazı büyük seçim çevrelerinde düşük oranlı oy almakla birlikte basit seçim sayısını aşan partiler, örneğin Ankara'da MHP (% 8.59, 2 milletvekili) ve MSP (% 6.15, 1 milletvekili), İstanbul'da MHP (% 2.69, 1 milletvekili) ve MSP (% 6.60, 3 milletvekili) için hiçbir değişiklik getirmeyeceği halde; % 10 baraj, her iki ilde AP ve CHP dışındaki bütün partileri eleyecekti. Küçük seçim çevrelerinde ise % 10'un hayli üstünde oy aldıkları halde basit seçim sayısını tutturamayan partiler, örneğin Adıyaman'da MSP (% 19.23, 1 milletve-

kili), Çankırı'da CHP (% 22.53, 1 milletvekili), Elâzığ'da MHP (% 18.70, 1 milletvekili), Erzincan'da AP (% 27.88, 1 milletvekili), Gümüşhane'de CHP (% 28.51, 1 milletvekili), Isparta'da CHP (% 21.27, 1 milletvekili), Kırşehir'de AP (% 20.45, 1 milletvekili) seçimi kaybedeceklerdi.

Öte yandan klasik *d'Hondt* sisteminin uygulandığı 1977 milletvekili seçiminde bazı küçük seçim çevrelerinde % 10'dan fazla oy alan partiler, örneğin Bingöl'de MSP (% 25.37), Bitlis'te CHP (% 17.08), Çankırı'da MHP (% 16.96), Elâzığ'da MSP (% 14.04), Erzincan'da MHP (% 18.83), Gümüşhane'de MHP (% 14.90) ve MSP (% 14.85), Kırşehir'de MHP (% 14.24) ve MSP (% 11.91), Nevşehir'de MHP (% 11.03), Rize'de MSP (% 12.36) milletvekili çıkaramamışlardır. Bu, adı geçen illerde anılan partilerin ortak bölen veya dağıtıcı sayıdan az oy almaları, başka bir deyişle ilk sandalyeyi kazanmak için aşılması gerekli seçim eşiğinin altında kalmaları yüzündendir. Klasik *d'Hondt* sisteminin yapısından gelen seçim eşiği, seçim çevreleri küçüldükçe yükselmek, büyüdüğüne alçalmak eğilimi gösterir²². Böylece —basit seçim sayılı barajın tersine —yüzde oranlı barajın daha çok büyük seçim çevrelerinde küçük partileri etkileyeceği anlaşılmaktadır.

Son olarak, yüzde oranlı barajın basit seçim sayılı baraja oranla ülkemizde hukukî bir avantajı vardır. Çünkü basit seçim sayılı baraj, —Anayasa Mahkemesi'nin hatalı bir kararıyla da olsa— yıpranmış bir formüldür. Bu nedenle, bir partinin bir seçim çevresinden milletvekili çıkarabilmesi için, o çevredeki geçerli oyların % 10 gibi belirli bir oranını kazanması biçimindeki yeni bir formül, Anayasa Mahkemesi'ne —eğer iş yine oraya gelirse— parlamenter düzenin işlerliğini sağlamaya yönelik bir tedbiri son yılların deneylerini de dikkate alarak farklı bir biçimde değerlendirme ve eski içtihadını daha kolay değiştirme fırsatı verebilir. (Aynı düşünce, bir bakıma, ileride sunacağımız «yeni öneriler» için de hareket noktası olmuştur).

Zaten Anayasa Mahkemesi, —ünlü iptal kararında belirttiği gibi— ilke olarak «kanun koyucunun belli seçim düzenlerinden birini kanunlaştırmakta yahut ülkenin koşullarına, gerçeklerine ve yararlarına uygun göreceği yeni bir düzeni ortaya koymakta takdir serbestliğine sahip bulunduğunu kabul» etmektedir²³. Kaldı ki Mahkeme, daha önce verdiği —ay-

²² Bk. *Rokkan.*, agm, s. 13; *Cotteret/Emeri* (Çev. Gökçöl), age, s. 68.

²³ *Anayasa Mahkemesi*, 3, 4 ve 6.5.1968, E. 1968/15, K. 1968/13 (*Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi*, S. 6, s. 167).

Anayasa Mahkemesi'nin Cumhuriyet Senatosu seçimlerinde çoğunluk sisteminden nispi temsil sistemine geçilmesi ile ilgili 13.1.1966 tarih ve E. 1964/26, K. 1966/1

nı konuya değindikleri ölçüde eş metinli— iki kararda 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'nun siyasal partilerin seçime katılabilmelerini en az 15 ilde örgüt kurmuş olmalarına ve benzer koşullara bağlayan hükümlerini «seçime girecek partilerde ve aday listelerinde belirli bir nitelik ve seviye aramak» anlamında yorumlayarak Anayasa'ya aykırı saymamıştı²⁴.

Fakat —1977 milletvekili seçimindeki oy dağılımına göre— basit seçim sayılı baraj gibi % 10 baraj da, parlamento gücünü en çok artırdığı iktidar adayı partinin Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunu elde etmesini sağlayamamaktadır (bk. Tablo 3, Genel Tablo 2). 1973 milletvekili seçimindeki oy dağılımı ise, her iki tür baraj bakımından daha da elverişsizdi. 1961 milletvekili seçiminde uygulanan basit seçim sayılı barajın o zaman da büyük partilerden hiçbirine tek başına hükümet kurma olanağını vermediği hatırlanırsa, başka formüller aramanın da yararlı olabileceği anlaşılır.

3 — Yeni Öneriler

İşte bu nedenlerle temelde *d'Hondt* sisteminden esinlenmekle birlikte, daha önce başka bir ülkede uygulanmamış bazı yeni formüller öneriyoruz:

Bilindiği gibi, 306 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu'yla benimsenen klasik *d'Hondt* sisteminde, bir seçim çevresinden partilerin ve bağımsız adayların aldıkları geçerli oy sayıları, o çevrenin çıkaracağı milletvekili sayısına ulaşıncaya kadar sırayla 1, 2, 3 ...'e bölünür. Elde edilen paylar büyükten küçüğe doğru sıralanır ve milletvekillikleri, payların sahibi olan partilere ve bağımsız adaylara «rakamların büyüklük sırasına göre tahsis olunur» (m. 32/II).

Klasik *d'Hondt* sistemini açıklamak üzere —ilerde «yeni öneriler» için de kullanacağımız— bir örnek verelim: 8 milletvekili çıkaracak bir se-

sayılı kararı da aynı ilke doğrultusundadır: «Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın seçme ve seçilme hakkını ve seçimlerde uyulması gerekli temel kuralları belirten 55. maddesi, ... seçimlerin 'serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm' esaslarına göre yapılmasını hükme bağlamakta, bu esasların dışında kalan bütün şartları ve nitelikleri kanun koyucunun takdirine bırakmaktadır. O halde serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarından ayrılmamak şartıyla kanun koyucunun meclislerden herhangi biri için uygun gördüğü seçim sistemi Anayasa'nın da makbulüdür.» (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 4, s. 23).

²⁴ *Anayasa Mahkemesi*, 5.3.1965, E. 1963/171, K. 1965/13 ve 28.5.1965, E. 1965/12, K. 1965/34 (Anayasa Mahkemesi Kararlar Dergisi, S. 3, s. 87 vdd ve 150 vdd).

çim çevresinde A Partisi 57.000 (% 38), B Partisi 39.000 (% 26), C Partisi 21.000 (% 14), D Partisi 18.000 (% 12) ve E Partisi 15.000 (% 10) oy almıştır. Sistemin gerektirdiği bölme işlemlerini yaptığımızda şu payları buluruz:

Ö R N E K 1.1

Klasik d'Hondt sistemi

Bölen	A	B	C	D	E
1	57.000 (1)	39.000 (2)	21.000 (4)	18.000 (7)	15.000 (8)
2	28.500 (3)	19.500 (5)	10.500	9.000	7.500
3	19.000 (6)	13.000	7.000	6.000	5.000
4	14.250	9.750	5.250	4.500	3.750

Demek ki 1, 3 ve 6. milletvekillikleri A Partisine, 2 ve 5. milletvekillikleri B Partisine, 4. milletvekillik C Partisine, 7. milletvekillik D Partisine ve 8. milletvekillik E partisine tahsis edilecektir. Partilerin kazandıkları milletvekilliği sayıları şöyledir:

Ö R N E K 1.2

Sandalye dağılımı

A	B	C	D	E	Toplam
3	2	1	1	1	8

— Sainte-Laguë Formülü

Fakat partilerin aldıkları geçerli oy sayılarının böyle 1, 2, 3, 4 ... biçiminde birer aralı aritmetik dizi ile bölünmesi doğal bir zorunluk değil, siyasal bir tercihtir. Hatta d'Hondt sisteminin birer aralı aritmetik dizisi de —daha önce değindiğimiz gibi— sınırlı bir ölçüde büyük partilere yarayan bir formüldür. Klasik d'Hondt sistemini küçük partileri korur bir duruma getirmek için önerilen Sainte-Laguë formülünde ise partilerin aldıkları geçerli oy sayılarının 1, 3, 5, 7 ... biçiminde tek sayılarla ikişer aralı aritmetik dizi ile bölünmesi söz konusudur. 1950'lerden beri İskandinav ülkelerinde uygulanan bu formül, —bölenlerin büyümesiyle paylar küçüleceği için— seçim eşliğini alçaltır ve az oy alan partilerin parlamentoda temsilini kolaylaştırır. Ancak küçük partilere çok fazla şans tanımayı da sakıncalı bulan İskandinav ülkeleri, Sainte-Laguë formülünde ufak bir düzeltme yapmışlar ve ilk böleni 1 değil, 1.4 olarak saptamışlardır²⁵. Böylece Norveç Storting Seçimi Kanunu'nda belirtildiği gibi, partilerin aldıkları oylar sırayla 1.4, 3, 5, 7 ... ile bölünür (Lov om Stortingsvalg § 43). İsveç Anayasası,

²⁵ Sainte-Laguë formülü ve İskandinav ülkelerindeki uygulama hakkında toplu bilgi için bk. Rokkan, agm, s. 14 vd; Lakeman, age, s. 96; Cotteret/Emeri (Çev. Gökçöl), age, s. 68 vd, 76, 96.

Riksdag sandalyelerinin partilerarası dağıtımında tek sayılar yönteminin ilk bölüni 1.4 olarak düzeltilmiş biçimiyle uygulanacağını açıklamaktadır (Regeringsformen, 3 kap. 8 §)²⁶. Danimarka'da ise *Folketing* sandalyeleri daha karmaşık bir sisteme göre paylaştırılır: Bölge sandalyelerinin partilerarası dağıtımı —Norveç ve İsveç'te olduğu gibi— yine *Sainte-Laguë* formülünün ilk bölüni 1.4 olarak düzeltilmiş biçimine göre, ek sandalyelerin dağıtımı aynı formülün 1 ile başlayan klasik biçimine göre yapılır. Fakat bu sonuncu sandalyelerin seçim çevreleri itibariyle ayrılmasına ilişkin bölme işlemlerinde —her halde az nüfuslu seçim çevrelerinin parlamenter temsilini kolaylaştırmak üzere— 1, 4, 7, 10 ... biçiminde üçer aralı bir aritmetik dizi kullanılır (Lov om valg til folketinget §§ 42, 44)²⁷. Görüldüğü gibi, İskandinav tipi nispi temsil sistemlerinde —ilk bölün 1.4 olarak kabul edildiği ölçüde— klasik *Sainte-Laguë* formülünün ara eşitliği bozulmuş; —Danimarka'da 1, 4, 7, 10 ... biçimindeki aritmetik dizi kullanıldığı ölçüde— ara genişliği artırılmıştır.

İlk bölünün 1 değil, 1.4 olması, partiler arasında nasıl İskandinav koşullarına özgü ince bir dengenin gözetildiğini ortaya koymaktadır. *Sainte-Laguë* formülünün İskandinav ülkelerinde bu biçimde uygulanmasının bir yandan sosyal demokrat partilerin parlamentodaki aşkın temsilini azaltarak orta büyüklükte sağ partileri güçlendirdiği, bir yandan da muhalefet partileri arasındaki birleşmeleri önleyerek iktidar partilerine yaradığı, ayrıca parti bölünmeleri ve yeni parti kurulmaları için cesaret kırıcı etki yaptığı, kısacası farklı siyasal çıkarları aynı zamanda karşıladığı belirtilmiştir²⁸. Ancak son zamanlarda İsveç ve Norveç'te daha sağlam parlamento çoğunlukları arayan sosyal demokratlarda hiç değilse bazı seçim çevrelerinde *d'Hondt* sistemine dönmek, hatta İngiliz tipi dar bölge çoğunluk sistemine geçmek eğilimleri belirmesine karşılık, sağ partiler ilk bölünün 1.3'e, hatta 1.2'ye indirilmesini istemektedirler²⁹.

İşte nispi temsil sistemlerinde partilerin kazandıkları geçerli oy sayıları üzerinde yapılan hesap işlemlerinde kullanılan aritmetik dizinin aslında her ülkenin kendi koşullarına, hatta belirli bir dönemdeki koşullarına uygun bir siyasal tercihi yansıttığı göz önünde tutulursa, Türkiye'de

²⁶ İsveç seçim sistemi hakkında ayrıca bk. Ulf K. Nordenson/Frank O. Finney (Translation), Constitutional Documents of Sweden, Stockholm 1975 (published by the Swedish Riksdag), s. 16 vd; Armaoğlu, age, s. 125.

²⁷ Danimarka seçim sistemi hakkında ayrıca bk. «Rules of Election to Parliament», Fact Sheet/Denmark, Code 1-4-75 Valgregler E (published by the Press and Cultural Relations Department of the Ministry of Foreign Affairs of Denmark).

²⁸ Bk. Rokkan, agm, s. 14.

²⁹ Bk. Rokkan, agm, s. 15.

şimdi büyük partilere biraz daha prim veren bir sisteme gereksinme duyulduğu varsayımına dayalı şu formüller öne sürülebilir :

a) *Yarımşar Aralı Aritmetik Dizi ile Bölme*

Klasik *d'Hondt* sistemindeki aritmetik dizi aralarını genişleten *Sainte-Laguë* formülü küçük partileri koruduğuna göre, aynı araları daraltan bir formülün ters yönde bir sonuç vererek büyük partileri yararlandırmaması gerekir. Bu düşünceyle, bir seçim çevresinde partilerin kazandıkları geçerli oy sayılarının sırayla 1, 2, 3, 4 ...'e bölünmesi yerine 1, 1.5, 2, 2.5, 3...'e bölünmesini öneriyoruz. Elde edilen payların sıralanması ve milletvekilliklerinin partilere tahsisi yine klasik *d'Hondt* sistemindeki gibi yapılacaktır. Yeni formülü yukarıda *d'Hondt* sistemini açıklamak üzere verdiğimiz örneğe uygularsak şu payları buluruz :

Ö R N E K 2.1

Yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme

Bölen	A	B	C	D	E
1	57.000 (1)	39.000 (2)	21.000 (7)	18.000	15.000
1.5	38.000 (3)	26.000 (5)	14.000	12.000	10.000
2	28.500 (4)	19.500 (8)	10.500	9.000	7.500
2.5	22.800 (6)	15.600	8.400	7.200	6.000
3	19.000	13.000	7.000	6.000	5.000

Bu durumda partilerin kazandıkları milletvekilliği sayıları —klasik *d'Hondt* sistemine göre hesaplanan sayılarla karşılaştırmalı olarak (bk. Örnek 1.2)— şöyle sıralanır :

Ö R N E K 2.2

Sandalye dağılımı

	A	B	C	D	E	Toplam
Yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme	4	3	1	—	—	8
<i>d'Hondt</i> sistemi	3	2	1	1	1	8
Fark	+1	+1	—	-1	-1	

Yeni formüle göre iki büyük partinin birer milletvekilliği daha kazanmalarının nedeni, 1'den sonraki tam sayıların önüne gelen yarım sayılı ara bölenlerin küçüklüğü yüzünden payların büyümesidir. Böylece ilk sandalyenin kazanılması için geçilmesi gerekli seçim eşiği, küçük partilerin ulaşamayacağı kadar yükselmiş; sonraki sandalyelerin kazanılması için aşılması gerekli basamaklar biraz dikleşmiştir.

Eğer 1977 milletvekili genel seçiminde bu formül uygulansaydı, partilerin ve bağımsız adayların elde edecekleri sandalye sayıları şöyle olurdu (İller için bk. Genel Tablo 3, 3a sütunları):

T A B L O 4.1

1977 milletvekili seçiminde yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme formülüne göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Yarımşar aralı aritmetik dizi	193	224	1	—	9	19	4	450
Resmî sonuçlar	189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+4	+11	-2	-1	-7	-5	—	

Yeni formül çerçevesinde sonuçları değişecek 26 ilde partilerin fazladan kazanacakları ve/veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle yapılabilirdi :

T A B L O 4.2

Yarımşar aralı aritmetik dizi nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	11	16	—	—	1	1	—	29
Kaybedilen	7	5	2	1	8	6	—	29
Fark	+4	+11	-2	-1	-7	-5	—	

Demek ki yeni formül nedeniyle partiler arasında toplam 29 sandalye yer değiştirecek, bu arada marjinal partiler parlamento dışı kalacak veya parlamento güçleri biraz daha sınırlanacaktı. Bu formül çerçevesinde partilerin Millet Meclisi'nde kazanacakları sandalye oranlarıyla seçimde aldıkları oy oranlarının karşılaştırılmasına gelince; durum şöyle olurdu :

T A B L O 4.3

Yarımşar aralı aritmetik dizi nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 42.88	49.77	0.22	—	2.00	4.22	0.88	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +6.01	+8.39	-1.66	-1.86	-4.42	-4.34	-1.62	

GENEL TABLO 3

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
YARIMŞAR ARALI ARİTMETİK DİZİ İLE BÖLME FORMÜLÜNE GÖRE
SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,3a
	1	3a	1	3a	1	3a	1	3a	1	3a	1	3a	1	3a	
ADANA	5	5	7	8					1	1	1	—			14
ADİYAMAN	1	1	2	3							1	—			4
AĞRI	2	3	1	1	1	—									4
ANKARA	10	9	16	17					2	2	1	1			29
ANTALYA	4	5	3	2											7
BOLU	3	4	2	1											5
ÇANKIRI	2	3	1	—											3
ÇORUM	3	3	2	3					1	—					6
EDİRNE	2	1	2	3											4
ERZURUM	4	5	2	2					1	—	1	1			8
GAZİANTEP	3	3	4	5					1	—					8
HATAY	3	2	5	6											8
ISPARTA	3	4	1	—											4
İSTANBUL	13	13	27	29					1	—	3	2			44

KARS	2	1	5	7				1	—			8		
KIRŞEHİR	1	—	2	3								3		
KONYA	5	6	5	6		1	—	2	1	3	3	16		
MALATYA	1	—	4	5						1	1	6		
NİĞDE	2	3	2	2				1	—			5		
ORDU	3	2	4	5								7		
RİZE	2	3	2	1								4		
SİVAS	2	2	4	5				1	—	1	1	8		
TOKAT	2	3	4	4				1	—			7		
TRABZON	3	4	4	4						1	—	8		
VAN	1	1	1	1	1	—				1	2	4		
YOZGAT	2	2	2	2				1	2	1	—	6		
DİĞER İLLER	105	105	99	99	1	1		3	3	8	8	4	4	220
TOPLAM	189	193	213	224	3	1	1	16	9	24	19	4	4	450

Açıklamalar :

1. sütunlar : Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),

3a sütunları : Yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme.

Görülüyor ki —1977 milletvekili seçimindeki oy dağılımına göre— yeni formül, iktidar adayı partilerden en büyüğünü 224 milletvekili ile Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğuna bir hayli yaklaştırabilecek, hiç değilse bu partinin hükümeti kurması yolunda yeni olanaklar getirebilecekti. Hemen söyleyelim ki, Yüksek Seçim Kurulu Başkanlığı'nın iller itibariyle seçim sonuçlarını açıklayan bildirisinde seçime katılan bağımsız adayların geçerli oy sayılarının topluca verilmesi nedeniyle —daha önce de değindiğimiz gibi (yuk. dn. 8)— incelememizde bağımsız milletvekillikleri ile ilgili hesapların bu toplu oy sayıları üzerinden yapılmak zorunda kalınması, özellikle bu formül açısından önem taşımaktadır. O yüzden söz konusu hesaplar milletvekili seçilen bağımsız adayların gerçek oy sayıları üzerinden yapılabildiği zaman, iktidar adayı en büyük partinin bu formül çerçevesinde Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğunu elde etmesi, güçlü bir olasılıktır.

Aynı formül 1973 milletvekili genel seçiminde uygulanmış olsaydı, partilerin ve bağımsız adayların kazanacakları sandalye sayıları —sandalye oranlarıyla birlikte— şöyle sıralanacaktı: AP 164 (% 36.44), CHP 194 (% 43.11), CGP 11 (% 2.44), DP 34 (% 7.55), MSP 42 (% 9.33), Bağımsızlar 5 (% 1.11).

Ekleyelim ki, 1 ile başlayan «yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülünü büyük partiler yararına biraz daha etkin biçimde işletmek veya küçük partiler yararına biraz daha yumuşatmak olanakları da vardır. Şimdi onları görelim :

b) 1.5'le Başlayan Yarımşar Aralı Aritmetik Dizi ile Bölme

Yeni formülü öncekinden ayıran tek fark, —İskandinav ülkelerinin *Sainte-Laguë* formülünü 1.4 ile başlatmaları gibi— ilk bölenin 1 değil, doğrudan doğruya 1.5 olmasıdır. Yani bir seçim çevresinde partilerin aldıkları geçerli oy sayıları, sırayla 1.5, 2, 2.5, 3...'e bölünecektir. Formüldeki değişikliği açıklamak üzere daha önce de kullandığımız örneğe dönersek, şu payları elde ederiz :

ÖRNEK 3.1

1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme

Bölen	A	B	C	D	E
	(57.000)	(39.000)	(21.000)	(18.000)	(15.000)
1.5	38.000 (1)	26.000 (3)	14.000	12.000	10.000
2	28.500 (2)	19.500 (5)	10.500	9.000	7.500
2.5	22.800 (4)	15.600 (8)	8.400	7.200	6.000
3	19.000 (6)	13.000	7.000	6.000	5.000
3.5	16.286 (7)	11.143	6.000	5.143	4.286
4	14.250	9.750	5.250	4.500	3.750

Partilerin kazandıkları milletvekilliği sayıları da —klasik *d'Hondt* sistemine göre bulunan sayılarla karşılaştırmalı olarak (bk. Örnek 1.2)— şöyledir :

ÖRNEK 3.2

Sandalye dağılımı

	A	B	C	D	E	Toplam
1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi	5	3	—	—	—	8
<i>d'Hondt</i> sistemi	3	2	1	1	1	8
Fark	+2	+1	-1	-1	-1	

Burada ilk bölenin 1.5 olarak alınması sonucunda seçim eşiği, önceki formüle oranla biraz daha dikleşmiş; küçük, hatta orta büyüklükte partilerin sandalye kazanmaları güçleşmiştir. O yüzden bütün sandalyeler iki büyük parti arasında paylaşılmıştır.

Eğer 1977 milletvekili genel seçiminde bu formül uygulansaydı, partilerin ve bağımsız adayların elde edecekleri sandalye sayıları —gerçek sonuçlarla karşılaştırmalı olarak— şöyle sıralanırdı (İller için bk. Genel Tablo 4, 3b sütunları) :

TABLO 5.1

1977 milletvekili seçiminde 1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme formülüne göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi	202	227	—	—	4	15	2	450
Resmî sonuçlar	189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+13	+14	-3	-1	-12	-9	-2	

GENEL TABLO 4

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
1,5'LA BAŞLAYAN YARIMŞAR ARALI ARİTMETİK DİZİ İLE BÖLME FORMÜLÜNE GÖRE
SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,3b
	1	3b	1	3b	1	3b	1	3b	1	3b	1	3b	1	3b	
ADANA	5	5	7	9					1	—	1	—			14
ADİYAMAN	1	1	2	3							1	—			4
AFYON	4	5	2	1											6
AĞRI	2	3	1	1	1	—									4
ANKARA	10	10	16	18					2	1	1	—			29
ANTALYA	4	5	3	2											7
BALIKESİR	5	6	4	3											9
BOLU	3	4	2	1											5
ÇANAKKALE	2	3	2	1											4
ÇANKIRI	2	3	1	—											3
ÇORUM	3	3	2	3					1	—					6
DİYARBAKIR	2	2	3	4							1	1	1	—	7
EDİRNE	2	1	2	3											4
ELÂZİĞ	1	1	2	3					1	1			1	—	5
ERZURUM	4	6	2	2					1	—	1	—			8
GAZİANTEP	3	3	4	5					1	—					8
HATAY	3	2	5	6											8
İSPARTA	3	4	1	—											4
İSTANBUL	13	13	27	30					1	—	3	1			44
KARS	2	1	5	7							1	—			8

KASTAMONU	3	4	2	1						5					
KAYSERİ	3	4	3	4	1	—		1	—		8				
KIRŞEHİR	1	—	2	3							3				
KONYA	5	6	5	6			1	—	2	1	3	3	16		
KÜTAHYA	4	5	1	—									5		
MALATYA	1	—	4	5					1	1			6		
K. MARAŞ	2	3	3	4				1	—	1	—		7		
NİĞDE	2	3	2	2				1	—				5		
ORDU	3	2	4	5									7		
RİZE	2	3	2	1									4		
SİİRT	1	1	1	—						1	2	1	1	4	
SİVAS	2	2	4	6				1	—	1	—			8	
TOKAT	2	3	4	4				1	—					7	
TRABZON	3	4	4	4						1	—			8	
VAN	1	1	1	1	1	—				1	2			4	
YOZGAT	2	2	2	3				1	1	1	—			6	
DİĞER İLLER	78	78	76	76						5	5	1	1	160	
TOPLAM	189	202	213	227	3	—	1	—	16	4	24	15	4	2	450

Açıklamalar :

1. sütunlar : Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),

3b sütunları : 1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme.

Yeni formül çerçevesinde sonuçları değişecek 36 ilde partilerin fazladan kazanacakları ve/veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle olurdu :

T A B L O 5.2

1.5'la başlayan yarımsar aralı aritmetik dizi nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	19	25	—	—	—	2	--	46
Kaybedilen	6	11	3	1	12	11	2	46
Fark	+13	+14	-3	-1	-12	-9	--2	

Görüldüğü gibi, bu formülün uygulanmasıyla partiler arasında yer değiştirecek sandalye sayısı önemli ölçüde artarak 46'ya ulaşacaktı. Toplam sonuçlar itibariyle iki büyük parti yararına diğer bütün partiler sandalye kaybına uğrayacak, marjinal partiler tamamıyla elenecekti. Bu formüle göre partilerin Millet Meclisi'nde kazanacakları sandalye oranlarıyla seçimde aldıkları oy oranlarını karşılaştırdığımızda bulacağımız aşkın ve eksik temsil oranları da şöyle olurdu :

T A B L O 5.3

1.5'la başlayan yarımsar aralı aritmetik dizi nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 44.88	50.44	—	—	0.88	3.33	0.44	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +8.01	+9.06	-1.88	-1.86	-5.54	-5.23	-2.06	

Fakat «1.5'la başlayan yarımsar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülünün 1977 milletvekili genel seçimi açısından en önemli özelliği, iktidar adayı partilerden en büyüğüne 227 milletvekili ile Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğunu aşan, dolayısıyla tek başına hükümet kurma olanağını veren bir parlamento gücü sağlamasıdır.

Aynı formül 1973 milletvekili seçiminde uygulanmış olsaydı, Millet Meclisi'ndeki sandalye dağılımı —sandalye oranlarıyla birlikte— şöyle görünenecekti : AP 170 (% 37.77), CHP 209 (% 46.44), CGP 9 (% 2), DP 25 (% 5.55), MSP 33 (% 7.33), Bağımsızlar 4 (% 0.88).

c) 1.5'la Başlayan D'Hondt Sistemi (Değiştirilmiş D'Hondt Sistemi) :

Önceki iki formülü hiç değilse marjinal partiler dışındaki küçük partiler yararına biraz yumuşatmak, başka bir deyişle, büyük partilere prim verirken küçük partileri de biraz gözetmek amacına yönelik olan bu formül, klasik *d'Hondt* sistemine ufak bir değişiklik getirmekle yetinmektedir. Değişiklik, —İskandinav ülkelerinde *Sainte-Laguë* formülünün 1.4 ile başlaması gibi— *d'Hondt* sisteminin tam sayılı ve birer aralı aritmetik dizisindeki ilk bölünen 1 değil, 1.5 olmasıdır. Sonraki sayılar yerlerini korumaktadır. Yani bir seçim çevresinde partilere verilen geçerli oy sayıları sırayla 1.5, 2, 3, 4 ...'e bölünecektir. Açıklayıcı örneğimizi buna göre hesaplırsak şu payları buluruz :

Ö R N E K 4.1

1.5'la başlayan d'Hondt sistemi

Bölen	A	B	C	D	E
	(57.000)	(39.000)	(21.000)	(18.000)	(15.000)
1.5	38.000 (1)	26.000 (3)	14.000 (7)	12.000	10.000
2	28.500 (2)	19.500 (4)	10.500	9.000	7.500
3	19.000 (5)	13.000 (8)	7.000	6.000	5.000
4	14.250 (6)	9.750	5.250	4.500	3.750
5	11.400	7.800	4.200	3.600	3.000

Partilerin kazandıkları milletvekilliği sayıları da şöyledir :

Ö R N E K 4.2

Sandalye sayıları

	A	B	C	D	E	Toplam
1.5'la başlayan <i>d'Hondt</i> sistemi	4	3	1	—	—	8
Klasik <i>d'Hondt</i> sistemi	3	2	1	1	1	8
Fark	+1	+1	—	-1	-1	

Dikkat edilirse, bu sayılar 1 ile başlayan «yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» örneğinde elde edilen sonuçlara uymaktadır (bk. Örnek 2.2). Bu, —her durumda böyle olması gerekmemekle birlikte— klasik *d'Hondt* sisteminde sadece ilk bölünenin 1.5 yapılmasıyla da büyük partilerin yararlandırılabilirliğini gösterir. Aslında ilk bölünenin 1.5 kabul edilmesiyle klasik *d'Hondt* sistemine oranla seçim eşiği biraz yükseltilmiş, dolayısıyla küçük partilerin ilk sandalyeyi kazanmaları güçleştirilmiş; ama sistemin yapısındaki diğer basamaklara dokunulmamıştır.

Eğer 1977 milletvekili genel seçiminde bu formül uygulansaydı, partiler ve bağımsız adayların elde edecekleri sandalye sayıları şu kadar olurdu (İller için bk. Genel Tablo 5, 3c sütunları) :

GENEL TABLO 5

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
1.5'LA BAŞLAYAN D'HONDT SİSTEMİNE GÖRE SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,3c
	1	3c	1	3c	1	3c	1	3c	1	3c	1	3c	1	3c	
ADANA	5	5	7	8					1	1	1	—			14
ADİYAMAN	1	2	2	2							1	—			4
AĞRI	2	3	1	1	1	—									4
ÇANKIRI	2	3	1	—											3
ÇORUM	3	3	2	3					1	—					6
ERZURUM	4	5	2	2					1	—	1	1			8
GAZİANTEP	3	3	4	5					1	—					8
İSPARTA	3	4	1	—											4
İSTANBUL	13	13	27	28					1	—	3	3			44
KARS	2	2	5	6							1	—			8
KİRŞEHİR	1	—	2	3											3
KONYA	5	5	5	6			1	—	2	2	3	3			16
NİĞDE	2	3	2	2					1	—					5
SİİRT	1	1	1	—							1	2	1	1	4
TOKAT	2	3	4	4					1	—					7
TRABZON	3	4	4	4							1	—			8
VAN	1	1	1	1	1	—					1	2			4
YOZGAT	2	2	2	2					1	2	1	—			6
DİĞER İLLER	134	134	140	140	1	1			6	6	10	10	3	3	294
TOPLAM	189	196	213	217	3	1	1	—	16	11	24	21	4	4	450

Açıklamalar :

1. sütunlar : Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),
3c sütunları : 1.5'la başlayan d'Hondt sistemi.

T A B L O 6.1

1977 milletvekili seçiminde 1.5'la başlayan d'Hondt sistemine göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
1.5'la başlayan d'Hondt sistemi	196	217	1	—	11	21	4	450
Klasik d'Hondt sistemi	189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+7	+4	-2	-1	-5	-3	—	

Bu formül çerçevesinde sonuçları değişecek 18 ilde partilerin fazladan kazanacakları ve/veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle görünürdü :

T A B L O 6.2

1.5'la başlayan d'Hondt sistemi nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	8	7	—	—	1	2	—	18
Kaybedilen	1	3	2	1	6	5	—	18
Fark	+7	+4	-2	-1	-5	-3	—	

Kolayca göze çarpacağı gibi, özellikle önceki formüle, yani «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülüne oranla, yeni formülün etkileri oldukça sınırlıdır. Buna karşılık 1977 milletvekili seçimi açısından yeni formül, genel planda —daha önce incelediğimiz— basit seçim sayılı barajlı d'Hondt sistemine yakın sonuçlar vermiştir. Hatta partiler arasında yer değiştirecek sandalyeler toplamı aynıdır : 18 (bk. Tablo 2.2). Gerek basit seçim sayılı barajlı d'Hondt sisteminden, gerek klasik d'Hondt sistemini 1.5'la başlatan yeni formülden genellikle aynı illerde aynı partiler etkilenmiştir (krş. Genel Tablo 1 ve 5). Demek ki ilk bölünenin 1.5 olarak alınması sonucunda klasik d'Hondt sisteminin yapısındaki seçim eşliğinin biraz daha yükseltilmesiyle de, ayrı bir baraja gerek kalmaksızın aynı amaca ulaşılacaktır. Üstelik yeni formülün marjinal partileri parlamento dışı bırakabileceği veya parlamento güçlerini azaltabileceği anlaşılmaktadır.

1977 milletvekili seçimi verilerine göre bu formül çerçevesinde partilerin Millet Meclisi'nde kazanabilecekleri sandalye oranlarıyla seçimde aldıkları oy oranları karşılaştırıldığında ortaya çıkacak durum ise şöyle olacaktı :

T A B L O 63

1.5'la başlayan d'Hondt sistemi nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 43.55	48.22	0.22	—	2.44	4.66	0.88	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +6.68	+6.84	-1.66	-1.86	-3.98	-3.90	-1.62	

Aynı formül 1973 milletvekili seçiminde uygulanmış bulunsaydı, Millet Meclisi'nin sayısal görünümü şöyle olurdu : AP 161 (% 35.77), CHP 194 (% 43.11), CGP 10 (% 2.22), DP 39 (% 8.66), MSP 42 (% 9.33), Bağımsızlar 4 (% 0.88).

Görülüyor ki «yeni öneriler» içinde şimdiki formül, küçük partiler için en elverişli olanıdır. Ancak bu formül, 1977 seçimi sonuçları itibarıyla dahi büyük partilerden birine tek başına hükümet kurmaya yeterli bir parlamento çoğunluğu sağlayamamaktadır. Konuya bu açıdan bakıldığında, ilk üç formül içinde Türkiye koşullarına en uygun formülün «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» olduğu açıktır.

Aynı düşünceye dayalı çeşitlemeler olarak niteleyebileceğimiz bu ilk üç formül, *d'Hondt* veya *Sainte-Laguë* sistemleri gibi, bir seçim çevresinde partilerin kazandıkları toplam geçerli oy sayıları üzerinde yapılan bölme işlemleriyle ilgili idi. Aşağıdaki son iki formülde ise aynı sayılar üzerinde bir seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı ile bağlantılı çarpma işlemleri yapılması söz konusudur.

d) Azalan Bayağı Kesirli Aritmetik Dizi ile Çarpma

Bir seçim çevresinde partilerin kazandıkları geçerli oy sayıları, paydasında o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısı, payında ise bu milletvekili sayısından başlayıp birer arayla eksilecek sayılar bulunan bir bayağı kesir dizisiyle çarpılır. Paydanın değişmemesine karşılık, pay her işlemde birer arayla azalarak değişmektedir. Örneğin 8 milletvekili seçilecek bir çevrede her partinin aldığı geçerli oy sayısı, sırayla 8/8 (yani 1), 7/8, 6/8 ... 1/8 ile çarpılacaktır. Bunu genel bir formüle bağlarsak, —bir seçim çevresindeki milletvekili sayısını n , herhangi bir partinin aldığı oy sayısını N ile göstermek kaydıyla— yapılacak çarpma işlemlerinin sırası şöyle olur :

$$N \cdot \frac{n}{n} = N, \quad N \cdot \frac{n-1}{n}, \quad N \cdot \frac{n-2}{n}, \quad N \cdot \frac{n-3}{n} \quad \dots$$

Burada da çarpma sonuçlarının büyükten küçüğe doğru sıralanması ve milletvekilliklerinin tahsisi, klasik *d'Hondt* sistemindeki gibidir.

Yeni formülü açıklamak üzere, eski örneğimize dönersek şu sonuçları elde ederiz :

ÖRNEK 5.1

Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma

Çarpan	A	B	C	D	E
8/8=1	57.000 (1)	39.000 (4)	21.000	18.000	15.000
7/8	49.875 (2)	34.125 (6)	18.375	15.750	13.125
6/8	42.750 (3)	29.250 (7)	15.750	13.500	11.250
5/8	35.625 (5)	24.375	13.125	11.250	9.375
4/8=1/2	28.500 (8)	19.500	10.500	9.000	7.500
3/8	21.375	14.625	7.875	6.750	5.625
(1/8	7.125	4.875	2.625	2.250	1.875)

Bu durumda partilerin kazandıkları milletvekiliği sayıları şöyledir :

ÖRNEK 5.2

Sandalye dağılımı

	A	B	C	D	E	Toplam
Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi	5	3	—	—	—	8
<i>d'Hondt</i> sistemi	3	2	1	1	1	8
Fark	+2	+1	-1	-1	-1	

Dikkat edilirse, bu sayılar «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» örneğinde elde edilen sonuçlara uymaktadır (bk. Örnek 3.2). Ancak her durumda böyle olması gerekmez.

Aslında burada bayağı kesirli aritmetik dizi ile yapılan çarpma, bölme olarak da nitelenebilir. Örneğin bir sayıyı 1/2 ile çarpmak, o sayıyı 2'ye bölmek demektir. Burada çarpma 1 ile başlayıp 1'den aşağıya doğru gittikçe küçülen bir bayağı kesirli aritmetik dizi ile yapıldığı için; işlem ilerledikçe elde edilen sonuçlar da, 1'den başlayıp gittikçe büyüyen tam sayılı bir aritmetik dizi ile bölme yapılmış gibi küçülmektedir. Fakat klasik *d'Hondt* sistemindeki değişmez aralı aritmetik diziden farklı olarak; burada bir seçim çevresindeki milletvekili sayısına göre, çarpanların, başka bir deyişle bölenlerin araları değişmektedir. Klasik *d'Hondt* sisteminde partilerin kazandıkları geçerli oy sayıları sırayla 1, 2 ...'ye bölüldüğü halde; aynı sayı —yukardaki örneğe göre— sırayla 8/8, 7/8, 6/8, 5/8, 4/8 ... ile çarpıldığı zaman, —8/8=1 ve 4/8=1/2 olduğuna, bir sayıyı 1/2 ile çarpmak o sayıyı 2'ye bölmek anlamına geldiğine göre— 1 ile 2 arasında üç işlem daha girmektedir. Nitekim yukardaki örnekte görüldüğü gibi, parti-

lerin oy sayıları klasik *d'Hondt* sistemine göre 1, 2 ...'ye bölündüğünde elde edilecek paylar veya yeni formüle göre aynı sayılar 1 ve 1/2 ile çarpıldığında elde edilen çarpımlar arasında fazladan üç pay veya çarpım daha girmiştir. Seçim çevresi genişledikçe, başka bir deyişle, bir seçim çevresinden çıkacak milletvekili sayısı arttıkça iki tam sayı arasında girecek pay veya çarpım sayısı da artacaktır. Bu ise, pay veya çarpımların birbirine çok yakın ve ancak büyük partilerin yararlanabileceği; küçük, hatta orta büyüklükte partilerin ilk sandalye için erişemeyeceği kadar yüksek kalması demektir. Kısacası, 1 ile başlayıp 1'den küçük bayağı kesirli aritmetik dizi ile aşağıya doğru devam eden çarpma, klasik *d'Hondt* sisteminin yapısındaki seçim eşiğini iyice yükseltmekte, sandalyeler arasındaki basamakları dikleştirilmektedir. O yüzden küçük partiler, klasik *d'Hondt* sistemine göre en iyi sonuçları kendilerine dar seçim çevrelerinde değerlendiremedikleri bakiye oyları birleştirme olanağını veren geniş seçim çevrelerinde aldıkları halde; yeni formül ters yönde işlemek eğilimindedir. Buna karşılık seçim çevreleri küçüldükçe, yeni formül klasik *d'Hondt* sistemine yakın sonuçlar verecektir. En küçük nispi seçim çevresinde, yani 2 milletvekillik bir çevrede her iki yöntemle bulunacak pay ve çarpımlar eşit olacaktır.

Yeni formülü şöyle de açıklayabiliriz: Bir seçim çevresinde partilerin kazandıkları oy sayısı önce o çevrenin milletvekili sayısına bölünmekte, sonra bu işlem sonucunda elde edilen sayı o çevrenin milletvekili sayısından başlayıp birer arayla azalan bir aritmetik dizi ile çarpılmaktadır. Yani bir parti listesine verilmiş her oyun o listede yer alan aday sayısına eşit bir değer, örneğin 8 oy içerdiği kabul edilerek; önce o partinin aldığı geçerli oy sayısı 8'e bölünerek her oyun değeri 1'e indirgenmekte; sonra da bölme sonucunda elde edilen sayı yine 8'den başlayıp birer arayla azalan bir aritmetik dizi ile —o partinin hak ettiği milletvekili sayısına ulaşmaya kadar— çarpılmaktadır.

Eğer 1977 milletvekili seçimi sonuçları azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma formülüne göre hesaplınsaydı, partilerin ve bağımsız adayların kazanacakları sandalye sayıları şöyle olurdu (İller için bk. Genel Tablo 6, 3d sütunları):

T A B L O 7.1

1977 milletvekili seçiminde azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma formülüne göre sandalye dağılımı

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi	202	232	—	—	2	12	2	450
Resmî sonuçlar	189	213	3	1	16	24	4	450
Fark	+13	+19	-3	-1	-14	-12	-2	

Yeni formül çerçevesinde sonuçları değişecek 22 ilde partilerin fazladan kazanacakları ve/veya kaybedecekleri sandalye sayılarının toplu dökümü şöyle görünürdü :

T A B L O 7.2

Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi nedeniyle kazanılan ve kaybedilen sandalye sayıları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Kazanılan	14	20	—	—	—	2	—	36
Kaybedilen	1	1	3	1	14	14	2	36
Fark	+13	+19	-3	-1	-14	-12	-2	

İşte şimdiye değin açıkladığımız «yeni öneriler» içinde genel planda parlamento aritmetiğini en çok değiştiren formül budur. Üstelik bu değişiklik, —1977 milletvekili seçimindeki oy dağılımına göre— «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülüne oranla daha az sayıda —46'ya karşılık 36— sandalyenin yer değiştirmesiyle gerçekleşmektedir (krş. Tablo 5.2). Fakat yeni formülün bir sakıncası da vardır : Ankara ve İstanbul gibi çok büyük seçim çevrelerinde —yukarıda değindiğimiz matematik nedenle— yalnız marjinal partiler değil, iki büyük parti dışındaki bütün partiler elenmektedir. O yüzden bu —veya aynı sonuçları veren bundan sonraki— formül benimsendiğinde ek bir tedbir olarak, büyük illerin, örneğin 15'den çok milletvekili çıkaran illerin birden çok seçim çevresine ayrılması düşünülebilir. Nitekim 304 sayılı Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu'nun 447 sayılı Kanun'la yürürlükten kaldırılan 2. maddesine ve ona ekli 1 sayılı listeye göre, —başlangıçta Cumhuriyet Senatosu seçiminde uygulanan çoğunluk sisteminin büyük illerdeki sakinlerini azaltmak üzere— Ankara, İstanbul ve İzmir üçer seçim çevresine bölünmüştü.

Öte yandan yeni formül çerçevesinde aşkın ve eksik temsil oranları da en yüksek düzeye ulaşmıştır. Gerçekten 1977 milletvekili seçiminde partilerin bu formüle göre kazanabilecekleri sandalye oranlarıyla aldıkları oy oranları karşılaştırıldığında durum şöyle olurdu :

T A B L O 7.3

Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi nedeniyle aşkın ve eksik temsil oranları

	AP	CHP	CGP	DP	MHP	MSP	Bağımsız	Toplam
Sandalye oranı	% 44.88	51.55	—	—	0.44	2.66	0.44	99.97
Oy oranı	% 36.87	41.38	1.88	1.86	6.42	8.56	2.50	99.47
Fark	% +8.01	+10.17	-1.88	-1.86	-5.98	-5.90	-2.06	

GENEL TABLO 6

1977 MİLLETVEKİLİ SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
AZALAN BAYAĞI KESİRLİ VE AZALAN TAM SAYILI ARİTMETİK DİZİ İLE ÇARPMA
FORMÜLLERİNE GÖRE SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP		CHP		CGP		DP		MHP		MSP		Bağımsız		Toplam 1,3d-e
	1	3d-e	1	3d-e	1	3d-e	1	3d-e	1	3d-e	1	3d-e	1	3d-e	
ADANA	5	6	7	8					1	—	1	—			14
ADİYAMAN	1	2	2	2							1	—			4
AĞRI	2	3	1	1	1	—									4
ANKARA	10	11	16	18					2	—	1	—			29
ÇORUM	3	3	2	3					1	—					6
DİYARBAKIR	2	3	3	4							1	—	1	—	7
ELAZIĞ	1	1	2	3					1	1			1	—	5
ERZURUM	4	5	2	3					1	—	1	—			8
GAZİANTEP	3	3	4	5					1	—					8
İSTANBUL	13	14	27	30					1	—	3	—			44
KARS	2	2	5	6							1	—			8
KAYSERİ	3	4	3	4	1	—			1	—					8

KONYA	5	6	5	8		1	—	2	—	3	2		16		
MALATYA	1	—	4	5						1	1		6		
K. MARAŞ	2	3	3	4				1	—	1	—		7		
NİĞDE	2	3	2	2				1	—				5		
SIIRT	1	1	1	—						1	2	1	1	4	
SİVAS	2	3	4	5				1	—	1	—		8		
TOKAT	2	3	4	4				1	—				7		
TRABZON	3	4	4	4						1	—		8		
VAN	1	1	1	1	1	—				1	2		4		
YOZGAT	2	2	2	3				1	1	1	—		6		
DİĞER İLLER	119	119	109	109						5	5	1	1	234	
TOPLAM	189	202	213	232	3	—	1	—	16	2	24	12	4	2	450

Açıklamalar :

1. sütunlar : Resmî sonuçlar (klasik *d'Hondt* sistemi),
3d sütunları : Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma,
3e sütunları : Azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma.

Ekleyelim ki «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» önerisi, 1973 milletvekili seçimi açısından da Millet Meclisi'nin sayısal görünümünü en çok değiştirecek formül olacaktır : AP 171 (% 38), CHP 212 (% 47.11), CGP 9 (% 2), DP 24 (% 5.35), MSP 30 (% 6.66), Bağımsızlar 4 (% 0.88).

e) *Azalan Tam Sayılı Aritmetik Dizi ile Çarpma*

Bir seçim çevresinde partilerin aldıkları geçerli oy sayıları, o seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısından başlayarak birer arayla eksilen bir aritmetik dizi ile çarpılır. Örneğin 8 milletvekillik bir çevrede her partinin aldığı oy sayısı sırayla 8, 7, 6, 5, ... 1 ile çarpılacaktır. Bunu genel bir formülle anlatırsak, —bir çevredeki milletvekili sayısı n , herhangi bir partinin aldığı oy sayısı N ile gösterilmek üzere— yapılacak çarpma işlemlerinin sırası şöyle olur :

$$N \cdot n, \quad N \cdot (n-1), \quad N \cdot (n-2), \quad N \cdot (n-3) \dots$$

Çarpma sonuçlarının büyükten küçüğe sıralanması ve milletvekilliklerinin partilere tahsisi, burada da klasik *d'Hondt* sisteminden farklıdır. Başlangıçtan beri kullanageldiğimiz örneği bir de bu formüle göre hesaplasak şu çarpımları elde ederiz :

Ö R N E K 6.1

Azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma

Çarpan	A	B	C	D	E
8	456.000 (1)	312.000 (4)	168.000	144.000	120.000
7	399.000 (2)	273.000 (6)	147.000	126.000	105.000
6	342.000 (3)	234.000 (7)	126.000	108.000	90.000
5	285.000 (5)	195.000	105.000	90.000	75.000
4	228.000 (8)	156.000	84.000	72.000	60.000
3	171.000	117.000	63.000	54.000	45.000
(1	57.000	39.000	21.000	18.000	15.000)

Önceki önerinin tersine, burada ilkin bir parti listesine verilmiş her oyun değeri 1 kabul edilmekte; sonra o partinin aldığı geçerli oy sayısı, —hak ettiği sandalye sayısına ulaşmaya kadar— ilgili seçim çevresinin çıkaracağı milletvekili sayısından başlayıp gittikçe azalan bir aritmetik dizi ile çarpılarak değerlendirilmektedir.

Yukarıdaki örnekte elde edilen çarpımların sıralanışına göre, partilerin kazandıkları sandalye sayıları da şöyledir :

ÖRNEK 6.2

Sandalye dağılımı

	A	B	C	D	E	Toplam
Azalan tam sayılı aritmetik dizi	5	3	—	—	—	8
d'Hondt sistemi	3	2	1	1	1	8
Fark	+2	+1	-1	-1	-1	

Dikkat edilirse, bu sayılar önceki formülü açıklayan örnekteki sonuçlara eşittir. Milletvekilliklerinin tahsis sırası da değişmemiştir (bk. Örnek 5). Bu bir rastlantı değildir. Çünkü yeni formül, önceki formülün basitleştirilmiş bir biçimdir. Azalan bayağı kesirli aritmetik dizinin çarpma işlemleri sırasını hatırlayalım :

$$N \cdot \frac{n}{n} = N, \quad N \cdot \frac{n-1}{n}, \quad N \cdot \frac{n-2}{n}, \quad N \cdot \frac{n-3}{n} \dots$$

İşte bu formülün değişmez paydasını kaldırırsak, azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma formülüne geçeriz :

$$N \cdot n, \quad N \cdot (n-1), \quad N \cdot (n-2), \quad N \cdot (n-3) \dots$$

Her iki formüle göre bulunacak sayıların büyüklük sırası aynı kalacaktır (krş. Örnek 5.1 ve 6.1). Nitekim 1977 milletvekili seçimi sonuçları üzerinde her iki formüle göre yapılan hesaplar aynı sandalye sayılarına ulaşmıştır (bk. Genel Tablo 6, 3e sütunları). Bu nedenle önceki formüle göre bulunan sandalye sayıları ve oranlarını burada bir kez daha yinelemekte bir yarar görmüyoruz (bk. Tablo 7). 1973 milletvekili seçimi açısından da durum farklı değildir. Ayrıca önceki formülün etki ve sakıncaları ile giderilme çaresine ilişkin sözler, burada da geçerlidir.

Fakat her iki çarpma formülününün 1977 milletvekili seçimindeki oy dağılımı itibariyle en önemli ortak özelliği, iktidar adayı partilerden en büyüğüne 232 milletvekili ile Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğunu rahatça aşarak tek başına hükümet kurma olanağını veren bir parlamento gücü sağlamasıdır. İkinci büyük parti ise, aynı formüller çerçevesinde —toplam sonuç itibariyle— daha önce gördüğümüz «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülüne eşit sayıda, yani 202 milletvekili ile ana muhalefet partisi görevini üstlenecekti.

— Toplu Değerlendirme

Bu araştırmada Türkiye'de nispi teslim sisteminin sakıncalarını yine kendi içinde düzeltmek amacıyla ilkin küçük partilerin parlamento gücü-

nü biraz daha azaltacak, dolayısıyla büyük partilere biraz daha prim verecek klasik tedbirler olarak barajlı *d'Hondt* yöntemlerini inceledikten sonra, daha önce başka bir ülkede uygulanmamış bazı «yeni öneriler» sunmaktayız. Nispî temsil sistemleriyle ilgili hesap işlemlerinde kullanılan aritmetik dizilerin aslında her ülkenin kendi koşullarına uygun bir siyasal tercihi yansıttığı görüşünden hareket ederek, Türkiye için en elverişli formülü bulmaya yönelik bu «yeni öneriler», —belki «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» formülünün biraz karmaşık gözükmeye dışında— son derece basit bölme ve çarpma işlemleridir. Hesaplama tarzı bakımından şimdiki sistemi en az değiştiren öneriler ise, 1 ile başlayan «yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme», «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» ve «1.5'la başlayan *d'Hondt* sistemi» formülleridir. Buna karşılık «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» ve «azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma» formülleri, siyasal tercih faktöründen başka, oy hakkının seçim çevresindeki milletvekili sayısına bağlı değerine dayalı bir gerekçeyle de savunulabilirler. Fakat çarpma formülleri arasında —basitliğinden ötürü— «azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma» formülünün üstünlüğü ortadadır. Hatta bu formül, hesaplama bakımından yarım sayılı bölme işlemlerine oranla daha kolay sayılabilir.

Öte yandan 1977 milletvekili genel seçimindeki oy dağılımı itibarıyla barajlı *d'Hondt* sistemlerine ve «yeni öneriler» arasında yer alan «1.5'la başlayan *d'Hondt* sistemi» formülüne göre yaptığımız hesaplarda hiçbir parti, Millet Meclisi üye tamsayısının salt çoğunluğuna ulaşan bir parlamento gücü elde edememiştir. Buna karşılık yine «yeni öneriler» arasında yer alan «1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülü 227, «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» ve onun basitleştirilmiş biçimi olan «azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma» formülleri, 232 milletvekili ile iktidar adayı partilerden en büyüğüne, yani CHP'ne tek başına hükümet kurma olanağı vermektedir. Bu üç formülde ikinci büyük parti durumundaki AP'nin milletvekili sayısı aynıdır: 202. 1 ile başlayan «yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülünün CHP'ne sağladığı milletvekili sayısı 224'te kalmakla birlikte; bağımsız milletvekillikleri ile ilgili hesaplar milletvekili seçilmiş bağımsız adayların gerçek oyları üzerinden yapılabildiği zaman, bu sayının da Millet Meclisi üye tam sayısının salt çoğunluğuna ulaşması güçlü bir olasılıktır. Bağımsız milletvekillikleri konusunda böyle bir hesaplamanın —daha önce de söylediğimiz gibi— diğer formüllerde de büyük partilerin milletvekili sayılarını artırabileceği açıktır³⁰.

³⁰ Bk. yuk. dn. 8.

1973 milletvekili seçimi sonuçları itibariyle yaptığımız hesaplardan ise sadece *d'Hondt* sisteminin barajlı türlerine göre değil, aynı zamanda «yeni öneriler» niteliğindeki formüllere göre de hiçbir partinin tek başına hükümet kurmasına yeterli bir parlamento çoğunluğu çıkmamıştır. 1961 milletvekili seçiminde olduğu gibi 1973 milletvekili seçimindeki oy dağılımı da, nispi seçim sistemi içinde böyle bir çoğunluğun oluşmasına elverişli değildir. Bununla birlikte «yeni öneriler» arasında yer alan «1.5'la başlayan yarımsar aralı aritmetik dizi ile bölme» ve her ikisi de aynı sonuçları veren «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» ve «azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma» formülleri, 1973 milletvekili seçimi sonuçları itibariyle de Millet Meclisi'nin sayısal görünümünde önemli boyutlara varan değişikliklere yol açmışlardır.

Özetle «yeni öneriler» olarak sunduğumuz «1.5'la başlayan yarımsar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülü ile «azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma» ve onun basitleştirilmiş biçimi durumundaki «azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma» formülleri, milletvekili seçimleri açısından Türkiye koşullarında şimdiki nispi temsil sisteminin sakıncalarını kendi içinde düzeltmeye en elverişli formüller olarak gözükmektedir. İkinci derecede 1 ile başlayan «yarımsar aralı aritmetik dizi ile bölme» formülü üzerinde durulabilir. Barajlı *d'Hondt* sistemleri ile yine «yeni öneriler» arasında yer alan «1.5'la başlayan *d'Hondt* sistemi» ise, Türkiye'nin bugünkü gereksinmelerini karşılamaktan uzaktır.

Burada bir noktaya işaret etmekte yarar vardır: Gerek 1977, gerek 1973 milletvekili seçimi sonuçları itibariyle yaptığımız bütün hesaplar, aslında daha önce başka bir seçim sistemi içinde kullanılmış oyların değişik olasılıklara göre yeniden değerlendirilmesine ve bu olasılıkların her birinde seçmen tercihlerinin aynı kalacağı varsayımına dayalıdır. Oysa seçmen tercihleri çeşitli toplumsal, siyasal ve ekonomik nedenlerle değişebileceği gibi; yeni bir seçim sistemi içinde seçmenler farklı bir davranış da gösterebilirler³¹.

— Cumhuriyet Senatosu Üyeleri Seçimi

Ekleyelim ki, barajlı *d'Hondt* sistemleri veya «yeni öneriler» niteliğindeki formüller 1977 Cumhuriyet Senatosu üyeleri üçte bir yenileme seçiminde uygulansaydı; seçim çevreleri itibariyle % 10 baraj ile her iki çarpma formülüne göre hiçbir ilde değişiklik olmayacak, basit seçim sayılı baraj ile diğer formüllere göre ise bazı illerde ve dolayısıyla toplam sonuçlarda ancak sınırlı ölçüde değişiklikler görülecekti (Ayrıntılar için bk.

³¹ Bk. *Duverger* (Çev. Özbudun), age, s. 394; *Cotteret/Emeri* (Çev. Gökçöl), s. 112

GENEL TABLO 7

1977 CUMHURİYET SENATOSU ÜÇTE BİR YENİLEME SEÇİMİ VERİLERİ İTİBARIYLA
D'HONDT SİSTEMİNİN DEĞİŞİK TÜRLERİNE VE YENİ FORMÜLLERE GÖRE
SANDALYE DAĞILIMI

İLLER	AP							CHP							MSP							Toplam 1,2,3			
	1	2	3	1	2	3	d-e	1	2	3	1	2	3	d-e	1	2	3	1	2	3	d-e				
	a	b	a	b	c	d-e	a	b	a	b	c	d-e	a	b	a	b	c	d-e	a	b	a	b	c	d-e	
BOLU	1	2	1	2	2	2	1	1	—	1	—	—	—	1										2	
İZMİR	3	3	3	2	2	3	3	3	3	3	4	4	3	3										6	
KASTAMONU	1	2	1	2	2	2	1	1	—	1	—	—	—	1										2	
KONYA	2	2	2	2	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	1	—	1	1	1	1	1	1	5		
MANİSA	2	2	2	2	3	2	2	2	2	2	2	1	2	2										4	
ORDU	1	—	1	1	1	1	1	2	3	2	2	2	2	2										3	
SİVAS	1	—	1	1	1	1	1	3	4	3	3	3	3	3										4	
DİĞER İLLER	10	10	10	10	10	10	10	14	14	14	14	14	14	14										24	
TOPLAM	21	21	21	22	23	23	21	28	29	28	27	26	26	28	1	—	1	1	1	1	1	1	50		

Açıklamalar :

1. sütunlar : Resmî sonuçlar (klasik d'Hondt sistemi),
2. sütunlar : Barajlı d'Hondt sistemleri:
 - a) Basit seçim sayılı baraj,
 - b) % 10 baraj.
3. sütunlar : Yeni formüller:
 - a) Yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme,
 - b) 1.5'la başlayan yarımşar aralı aritmetik dizi ile bölme,
 - c) 1.5'la başlayan d'Hondt sistemi,
 - d) Azalan bayağı kesirli aritmetik dizi ile çarpma,
 - e) Azalan tam sayılı aritmetik dizi ile çarpma.

Genel Tablo 7). Bunun nedenleri açıktır: Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi açısından seçim çevrelerinin bir bölümü, örneğin üçte bir yenileme seçiminin yapıldığı 22 ilden 8'i (Adıyaman, Bilecik, Çankırı, Edirne, Kırklareli, Kırşehir, Nevşehir ve Sinop), zaten tek adlı çoğunluk veya dar bölge sisteminin uygulandığı seçim çevreleri durumundadır. Geri kalan illerde de seçilecek senatör sayısının genellikle ancak iki büyük parti arasında üleştirmeye yetecek kadar olması³², klasik *d'Hondt* usulü nispi temsil sistemini kendiliğinden küçük partiler zararına işletmektedir.

O yüzden Cumhuriyet Senatosu üyeleri seçimi bakımından şimdiki sistemi küçük partiler zararına daha fazla ağırlaştırmanın bir anlamı yoktur. Hatta milletvekili seçimleri için yukarıda Türkiye koşullarında etkinliklerine işaret ettiğimiz formüllerden biri benimsenecek olursa, böylece Millet Meclisi'nde büyük partilere verilecek primi dengelemek üzere, zaten güvenoyu konusunda herhangi bir rolü bulunmayan Cumhuriyet Senatosu üyelerinin seçimi için küçük partileri koruyucu bir sistemin, örneğin *Sainte - Laguë* formülünün uygulanması düşünülebilir.

4 — Sonuç

Yukardan beri açıklamağa çalıştığımız önerilerin en büyük sakıncası, dinamik bir gelişme süreci içindeki Türkiye'de yeni düşünce akımlarının yeni siyasal partiler aracılığıyla parlamenter temsilini belirli bir ölçüde güçleştirecek nitelikte olmalarıdır. Ama Türkiye'de 1961'den beri uygulanan biçimleriyle nispi temsil sistemlerinin partiler sayısını suni olarak artırıcı etkisi ve buna bağlı olarak uzun süreli hükümet bunalımlarının yarattığı ciddi sorunlar ortadadır.

Parti sayısının çoğalmasıyla her birinin seçim başarısı sınırlanmakta ve bazen ortaya iyice dilimlenmiş bir parlamento tablosu çıkmaktadır. Büyük partilere biraz daha prim verecek bir seçim sistemi ise, aslında birbirine çok yakın dünya görüşleri taşıyan partileri birleşmeye özendirir; özellikle büyük partilerdeki hizipleşmelerin, küçük düşünce ayrılıklarının kolaylıkla yeni partilere dönüşmesini önleyebilir.

Şüphesiz bir ülkedeki partilerin gerçek güçlerine uygun sandalye sayılarıyla parlamentoda temsil edilmelerini sağlamak, adaletli bir seçim sisteminin gereğidir. Ama bir seçim sisteminin kısa ve uzun vadeli etkileri içinde —en yakın örnekleriyle bildiğimiz gibi— ya ancak büyük partilerin gerçek güçlerinin altında, küçük partilerin ise gerçek güçlerinin çok üs-

³² Bk. Hürriyet Seçim Semineri 1972, s. 22, 148 (Turan Güneş).

tünde yetkilerle katıldıkları³³, başka bir deyişle, parlamento güçlerine göre büyük partilerin eksik, küçük partilerin aşkın katılma ile yer aldıkları, ya da hemen hemen bütün partilerin dışında kaldıkları hükümetler kurulabiliyorsa; sonuçları itibariyle o seçim sisteminin sadece yararı değil, adaleti de tartışılabilir. Bu nedenle, iyi bir seçim sisteminin dayanması gereken adalet ve yarar ilkeleri sentezini 1961'den sonraki dönemin deneyleri ışığı altında ülke koşullarına göre yeniden belirlemek zamanının geldiği söylenebilir.

Yukarda milletvekili seçimleri açısından sıralanan önerilerde küçük partiler zararına bir adaletsizlik bulunmakla birlikte, parlamenter düzene işlerlik kazandırmak amacına yöneldikleri de açıktır. Her halde seçim sisteminizin adalet ve yarar ilkelerini, özgürlük içinde siyasal örgütlenme hakkı buldukça geniş bir tabanın benimseyeceği ciddi düşünce akımlarını parlamentoda temsil edilme olanağından yoksun bırakmayacak, ama aynı zamanda parlamentoyu çalışmaz bir duruma getirmeyecek, hükümetlerin kurulmasını zorlaştırmayacak makul bir denge içinde tutmak zorunludur.

Seçim yasaları bizde ve başka ülkelerde sık sık değişen yasalardır. Demokratik düzeni bir çıkmazdan kurtarmak üzere seçim sisteminde bugünün gereklerine uygun bazı düzeltmeler yapmak, bütün bir geleceği ipotek altına almak değildir.

³³ Bu konuda ayrıca bk. *Arsel*, age, s. 33.